

Szakmai ajánlat

8. lot: Területfejlesztés, regionális fejlesztés, területi dimenzió vizsgálata¹

A Szakmai Ajánlat készítésére kidolgozott ajánlatkérői elvárások

A 8. lot szakmai feladatainak elvégzésére készített ajánlatunk kidolgozásakor a lehető legteljesebb mértékig figyelembe vettük a Megbízó számára kiemelt fontossággal bíró módszertani, projektszervezési kérdéseket. Az ajánlat készítése során célorientáltan, a Megbízó által megoldani kívánt problémákra fókuszálva terveztük meg a mintafeladatok elvégzését. Ajánlatkérő a 8. lot szakmai ajánlatával kapcsolatban kidolgozott elvárása az volt, hogy ajánlattevő

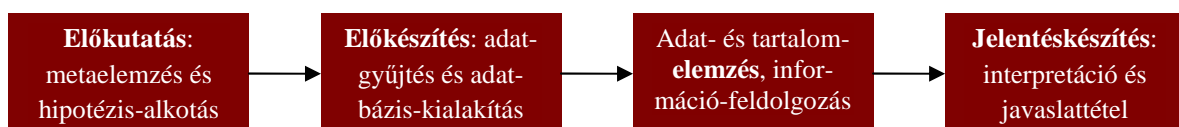
- 120 szakértői nap keretben dolgozzon ki
- 2 mintafeladatot, amelyeknél
- bemutató egy hatásvizsgálati módszertant az EU-s támogatások területi kohézióra gyakorolt hatásainak mérésére, illetve intézményfejlesztési javaslatokat tesz a 2014. utáni programozási időszakra való felkészülés támogatásához.

Szakmai ajánlatunkat – az elvárásoknak megfelelően – 4 nagyobb egységre tagoltuk. Az első 2 részben kidolgoztuk az egyes mintafeladatokat, míg az utolsó 2 részben a feladatok elvégzésének projekttervét és projektmenedzsment-javaslatainkat tüntetjük fel.

Ajánlatkérő minden szakmai ajánlatban legalább egy kvalitatív és egy kvantitatív adatgyűjtési és -elemzési módszertan alkalmazását írta elő. Az értékelési és azon belül a hatásvizsgálati mintafeladatok kidolgozása során különbséget tettünk az adatok összegyűjtését, rendszerezését (elemzésre alkalmas állapotba hozását) és ezek elemzését szolgáló módszerek között. A jelen szakmai ajánlatban adat- és információgyűjtési módszerként a különféle területi adatbázisok elemzésre alkalmas állapotba hozását, fókuszcsoportokat, interjúkat, míg elemzési módszerként ökonometria hatásvizsgálatot, a területi egyenlőtlenségek és eloszlások mérését, valamint esettanulmányt alkalmazunk. Mindegyik mintafeladat elvégzésénél szükségesnek tartjuk a releváns hazai és külföldi tudományos, szakpolitikai dokumentumok összegyűjtését és metaelemzését.

A mintafeladatokat úgy dolgoztuk ki, hogy az adott témában eddig Magyarországon már napvilágot látott értékelések, elemzések állításait vagy kérdéssel feltevésekben, vagy módszertani hibáinkban, vagy a válaszok részletességében (döntéshozói felhasználhatóságában) tárgyunk, illetve egyes kérdéseknél olyan módszereket és más országok empirikus tanulmányaiban kimutatott állításokat vizsgáljunk meg, amelyek hazánkban még nem képezték vizsgálat tárgyát vagy módszerét.

Az egyes mintafeladatokat, illetve tágabban, a későbbiekben elvégzésre kerülő értékeléseket négy nagyobb munkafázis-csoportra bontottuk, melyek kapcsolódását a következő ábrán tüntettük föl:

Szakmai ajánlatunk elkészítésekor feldolgoztuk a korábbi hazai és releváns külföldi értékeléseket. Ajánlatunk megközelítésének kialakítása során a The Network of Networks for Impact Evaluation (NONIE) iránymutatásai és javaslatai (2009) alapján jártunk el.

A területi kohézió fogalmáról

Ajánlatkérő a 8. LOT-tal kapcsolatos kérdéseit a területi kohézió fogalma köré szervezte. Mivel az elmúlt évtizedben számos szakpolitikai és stratégiai dokumentum foglalkozott a kérdéssel, a fogalom körvonalai kijelölhetők és normatív értékelési szempontokként alkalmazhatók.

A „Zöld könyv a területi kohézióról” című EU-s dokumentum megfogalmazásában a területi kohézió célja:

- a különböző területek harmonikus fejlődésének biztosítása,
- annak lehetővé tétele, hogy az ott élő polgárok e területek adottságait maximális mértékben kihasználják,
- a sokféleség olyan előnyé alakítása, amely hozzájárul az Európai Unió egészének fenntartható fejlődéséhez,
- a gazdasági és társadalmi kohézió kiegészítése és erősítése.

E keretekhez kapcsolódóan több dokumentum hosszabb-rövidebb definíciót vagy definíció-szerű körülírást alkalmaz, amelyek közül mi az alábbi tekintjük értékelésünk témájához leginkább kapcsolódónak:

¹ A szakmai ajánlat az Ajánlattevő kizárólagos szellemi tulajdona, amelyet kizárólag a szakmai ajánlat elbírálására bocsát az Ajánlatkérő rendelkezésére. Más célú felhasználása csak az Ajánlattevő előzetes engedélyével lehetséges.

„A területi kohézió egy olyan cél, melynek eredménye a harmonikus, kiegyenlített társadalmi, gazdasági, környezeti, területi fejlődés. Alapeleme a területi alapú („place-based”) szemlélet és a decentralizáció, mely figyelembe veszi az egyes térségek közötti és a térségen belüli különbségeket, valamint azok kapacitásait és fejlődési potenciáljait. Ösztönzi a területek belső erőforrásainak feltárását, valamint a versenyképesség feltételeinek kialakítását és fenntartását. A területi kohézió ezért nem merül ki az elmaradott térségek felzárkóztatásában, és nem azonosítható kizárólag a regionális politikával sem.” (NFGM Területfejlesztési és Építési Szakállamtitkárság, 2009)

Szakmai ajánlatunkban e definíció alapján mindkét mintafeladatot úgy igyekeztünk kidolgozni, hogy az alkalmazott módszertani eszközök közvetlenül érintsék és vizsgálják a területek közötti folyamatokat, vagyis a térszerkezeti, területi egyenlőtlenségekre vonatkozó kérdéseket, valamint a fejlesztéspolitikai támogatások térségen belüli kapcsolódásait, szinergiáit is. A két mintafeladat közti legfőbb különbség értelmezésünk szerint az, hogy az elsőben a források elköltésének irányát, míg a másodikban annak módját kell vizsgálnunk.

Az 1. mintafeladat kidolgozása: hatásvizsgálati módszertan

A mintafeladat értelmezése

Az értékelés kulcskérdése az, hogy az EU-támogatásokból 2004-2011. között megvalósult fejlesztések milyen hatással voltak a területi kohézióra, hogyan értékelhető a beavatkozások eredményessége, hatása, hatékonysága a területi kohézió, valamint a különböző területi egységek, szintek fejlődése szempontjából. A mintafeladat tekintetében Ajánlatkérő a következő kérdést jelölte meg iránymutatásként: **melyek a főbb nemzetközi és hazai területi folyamatok, trendek, valamint az aktuális területfejlesztési kihívások és az ezekre adott válaszok (konceptiók), illetve a kapcsolódó nemzetközi és hazai jó gyakorlatok?** Ehhez kapcsolódóan a következő elvárásokat fogalmazta meg az ajánlattal szemben:

- Fogalmazzon meg fontos, releváns hipotéziseket az aktuális nemzetközi (minimum 1 db) és hazai (minimum 2 db) területi folyamatok alakulására vonatkozóan!
- Milyen feltételezhető hatással volt a fejlesztéspolitika a fenti folyamatokra? Milyen hatásmechanizmus, beavatkozási logika alapján fejthette ki ezt a hatást?

Hatásvizsgálati oldalról közelítve a kérdést, értékelésünk fő célja annak eldöntése, hogy vajon a 2004-2011. között megítélt támogatások hozzájárultak-e a területi célok teljesüléséhez, így kiegyenlítettebbé tették-e az országot és/vagy növelték-e az egyes régiók társadalmi és gazdasági rendszereinek hatékonyságát?

A területi kohézió elméleti és fejlesztéspolitikai összefüggésrendszere

A neoklasszikus növekedésemélet és az új gazdaságföldrajz

A Solow-i alapokon nyugvó neoklasszikus, majd a nyolcvanas évektől endogén növekedéseméletek álláspontja szerint a nemzeti gazdaságpolitikák és az ország-specifikus jellemzők döntően befolyásolják egy-egy ország gazdasági felzárkózását. A növekedéseméletek konvergencia-hipotézise szerint az alacsonyabb jövedelmű és tőkeellátottságú, ám nyitott gazdaságú országokban magasabb a tőkemegtérülési ráta, s ezért jelentős külföldi tőkevonzó képességgel rendelkeznek. A termelési tényezők ugyanis úgy reagálnak a piaci egyenlőtlenségekre, hogy a magasabb megtérülést ígérő térségekbe, országokba áramlanak. A külföldi tőkebefektetések révén felgyorsul a növekedés, ami idővel a fejlett és fejletlenebb, de felzárkózó országok közti különbségek csökkenéséhez vezet. Hosszabb távon ugyanis a termelési tényezők mobilitása révén kiegyenlítődnek a megtérülési ráták (Ottaviano és Thisse, 2003).

A neoklasszikus növekedéseméletek konvergencia-hipotézisével szemben az új gazdaságföldrajz (Krugman, 1991, pp. 483–499; Krugman, 1998) irányzatának képviselői kétségbe vonják, hogy a természetes piaci mechanizmusok a nemzeti jövedelemszintek konvergenciáját eredményezik. Ahogy Krugman 1998-as írásában fogalmaz, a gazdaság térbeli koncentrációjának és szétterülésének centripetális és centrifugális erői között kötélfűzés van. A tökéletlen piac, az emelkedő hozamok és a monopolisztikus verseny feltételezésére épülő új gazdaságföldrajz választ adott egy sor, a gazdaság térbeli koncentrációja kapcsán korábban felmerült, s megoldatlan kérdésre, ugyanakkor sok esetben csak növelte a magyarázatok bizonytalanságát, hisz bizonyították, hogy a kiinduláskor meglévő kis különbségek vagy éppen váratlan és véletlen események, sokkocok a gazdaság koncentrációs folyamatait nagyban befolyásolni tudják. Szepesi Balázs az új gazdaságföldrajz eredményeit összefoglaló tanulmányában (Szepesi, 1999) sorra veszi azokat az agglomerációs tényezőket, melyek a gazdaság térbeli szerveződésének átalakulásához, a tevékenységek koncentrációjának növekedéséhez vagy épp csökkenéséhez vezethetnek (az ipari specializáció, a tevékenységek klaszteresedése; az ipari tevékenységek szétterjedése, az endogén növekedés, az ipari telephelyválasztás és közösségi infrastruktúra, a zsúfoltság, a telephelyválasztásban megnyilvánuló korlátozott racionalitás). Ahogy fogalmaz, az új gazdaságföldrajz alapvető feltételezése szerint az emelkedő hozamok miatt a gazdasági tevékenységek térbelileg koncentrálnak, míg az immobil szektorok termékei és a bérek munkapiaci kiegyenlítődése az agglomerációs erők ellenében hatnak. A centripetális és centrifugális erők közti egyensúly attól függ, hogy a fogyasztásban mekkora az emelkedő hozamok jellemezte szektorok részesedése, hogy milyen e szektorban a helyettesítési rugalmasság és hogy mekkorák a szállítási költségek. Nagyobb agglomerációk jobban ki tudják használni az emelkedő hozamok nyújtotta lehetőségeket, s a kapcsolódó iparágak egy helyre vonzzák egymást. Ugyanakkor a termelési faktorok nagyobb mobilitása a gazdasági tevékenységek szétterülésének irányába hat.

Az új gazdaságföldrajz feltételezése szerint tehát a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációja a fejlődés velejárója (Martin, 2000). A térbeli koncentráció mértéke időben és térben is változik, és a különböző gazdasági fejlettségű térségek

szereplői közti interakciók a gazdasági erőforrások és jövedelmek térbeli átrendeződését is eredményezhetik. A területi egységek fejlettségi különbsége (eltekintve most a gazdasági fejlettség mérésének megbízhatósági kérdéseitől és a gazdasági és társadalmi fejlődés viszonyától) a közpolitikai beavatkozások egy részének, ti. a területfejlesztésnek vagy regionális politikának a célterülete. A regionális politika eszköztársa és –mértéke időről-időre változó, ami állandóság megfigyelhető, az a területi fejlettségi különbségek csökkentésére irányuló szándék.

A helyzetet bonyolítja, hogy a fejlesztéspolitikai döntéshozók szándékai és a valóságban fellépő rövid és hosszú távú hatások között eltérés mutatkozhat (Fratesi, 2005). Ráadásul a regionális politika eredményességére olyan tényezők is hatnak, amelyeket a közpolitikai eszköztár aligha tud befolyásolni; ilyen például a bérek és jövedelmek állami szabályozása. Mint ismeretes, a munkaerő Európában például az Egyesült Államokban megszokottnál sokkal kevésbé mobil, ezért a gazdasági tevékenységek agglomerálódása sem olyan erős, mint az USA-ban. A térbelileg kevésbé koncentrált Európában viszont a területi jövedelmi és bér-különbségek sokkal nagyobbak, mint a tengeren túl. A sikeres régiós felzárkózás egyik fontos összetevője lehet az, hogy a térbeli fejlettségi különbségekhez illeszkedjenek a bérkülönbségek, ami csökkenő tranzakciós költségek esetén az ipart a fejletlenebb térségekbe történő áttelepülésre sarkallhatná. Ugyanakkor a minimálbér és más, a bérkülönbségeket csökkentő közpolitikai beavatkozások a bérszínvonal regionális különbségeinek csökkenéséhez vezethetnek, s ez hosszabb távon a fejletlenebb térségek felzárkózását hátráltatja (Puga, 1998).

Azonban a fejlesztéspolitikai beavatkozások a területi kiegyenlítést (spatial equity) és a nemzeti hatékonyság (national efficiency) növelését a nemzetközi elméleti és tapasztalati szakirodalom szerint csak ritkán tudják *együttesen* szolgálni. Ráadásul a beavatkozások rövid és hosszú távú hatásai eltérhetnek mind az eredetileg szándékolttól, mind egymástól. A ma részben túlzónak ítéltető (Martin, 1999) elvárások szerint a regionális politikának egyszerre kellene a regionális és a nemzetek közötti egyenlőtlenségeket csökkentenie, s növelni a nemzeti és összeurópai gazdasági hatékonyságot. A nemzetközi szakirodalomban komoly vita tárgya, hogy van-e fejlődési konvergencia az európai régiók és nemzetek között, illetve, hogy az európai és nemzeti regionális politikák milyen hatást gyakorolnak a konvergencia- és divergencia-folyamatokra. Az elméleti és empirikus vitákból nem olvasható ki az, „hogy mi lehet a regionális fejlesztés királyi útja.”

A váltómozgás (trade-off) elmélet képviselői szerint „a nemzetgazdasági és a regionális konvergencia közt trade-off, azaz váltómozgás van. Más szóval, ha egy elmaradott nemzetgazdaság elkezd konvergálni a nemzetközi átlaghoz, akkor a nemzetgazdaságon belül, a belföldi régiók között divergencia – de legalábbis lassuló konvergencia – lesz megfigyelhető, azaz a fejlett régiók gyorsabban, a fejletlenebbek pedig lassabban fognak növekedni (Kertész, 2004, p. 66.)” Meyer és Lackenbauer tanulmányaikban a váltómozgás elméletet figyelembe vevő, kétlépcsős regionális politika mellett érvelnek, ami², mint a méltányosság-hatékonyság váltómozgásra adott válasz, először az agglomerálódást támogató, az össz-nemzeti hatékonyságot javító beavatkozásokat foglalja magába, majd pedig akkor, amikor a piaci folyamatok révén csökken a gazdasági tevékenységek koncentrációja, a területi kiegyenlítést támogató eszközök alkalmazását jelenti.

Fejlesztéspolitika és területi konvergencia: a jelenkori európai tapasztalatok

A regionális és nemzetek közötti fejlődési konvergencia vizsgálata során az elmúlt években rendkívül gazdag empiria gyűlt össze. A konvergencia kérdését vizsgáló empirikus kutatások eredményeinek áttekintése előtt fontos, hogy különbséget tegyünk a konvergencia(vizsgálatok) két fő típusa, a szigma- és béta-konvergencia között (Sala-i-Martin, 1996, pp. 1325–1352).

σ (szigma)-konvergencia: az eljárás az egy-egy időpontban érvényes fejlettségi különbségeket hasonlítja össze (struktúra-vizsgálattal), hogy kisebbek vagy nagyobbak-e két időpontban a fejlettségi különbségek. Az elemzés leggyakrabban a variációs együtthatók (relatív szórás) összehasonlításával operál, s amennyiben két időpont között csökken az egy főre jutó jövedelmek szóródása, úgy konvergenciáról beszélünk.

β-konvergencia: az eljárás a növekedési ütemeket vizsgálja, dinamikus módszer, s akkor beszélünk konvergenciáról, ha a fejletlenebbek növekedési üteme nagyobb a fejlettebbeknél, vagyis ha a jövedelmek növekedése és a kiinduló állapot közötti parciális korreláció negatív. Mint a szakirodalom bizonyította (Young, Higgins és Levy, 2007), a β-konvergencia nem elégséges feltétele a szigma-konvergenciának.

Képletben rögzítve, β-konvergenciáról akkor beszélünk, ha az egyes térségek ($i = 1, \dots, N$) egy főre jutó jövedelmének logaritmusát a következőképpen adhatjuk meg:

$$\log(y_{it}) = a + (1 - \beta) \log(y_{i,t-1}) + \mu_{it}$$

ahol β 0-nál nagyobb és 1-nél kisebb, és ahol μ_{it} 0 átlagú, véges szórású ($\sigma^2 u$), és az időtől és a térségektől független hibatag. A növekedési ütemek és a kiinduló jövedelmi különbségek közti kapcsolatra hat egyrészt az adott térség gazdaságszerkezete, illetve termelési tényezőkkel való ellátottsága, és az adott térség elhelyezkedése: szomszédsági kapcsolatai, illetve a tágabb kontinentális és világméretű centrum-periféria rendszerben való elhelyezkedés (Feldkircher, 2006, pp. 101–119). A következő táblázatban bemutatjuk, hogy a szakirodalom milyen különbséget tesz az abszolút és feltételes β-konvergencia, valamint a

² Törökország 1980 és 1997 közti tapasztalatai e kétlépcsős regionális politika megvalósulásának tekinthetők. A nemzeti felzárkózás célját előtérbe helyező gazdaságpolitika nem fordított figyelmet a regionális különbségek növekedésére. A leszakadó térségek felzárkóztatása csak a kilencvenes évek második felében került be a közpolitikai prioritások sorába (Gezici – Hewings, 2004).

klubkonvergencia között. A különbségtétel attól függ, hogy a fenti egyenletben jelzett β értékre milyen tényezők gyakorolnak hatást:

TÉRSÉGEK KÖZTI KÜLÖNBSÉGEK TÍPUSA ÉS MÉRTÉKE A KIINDULÓ IDŐPONTBAN	JÖVEDELMI SZINT HASONLÓSÁGA NEM ELŐFELTÉTEL	CSAK A JÖVEDELMI SZINTEK HASONLÓSÁGA ESETÉN
Strukturális hasonlóság nem előfeltétel	Abszolút β konvergencia (β 0-1 közti értéket vesz fel)	-
Csak strukturális hasonlóság esetén	Feltételes β konvergencia (β 0-1 közti értéket vesz fel)	Klubkonvergencia ³ (β 0-1 közti értéket vesz fel)

Van-e tehát szigma- és béta-konvergencia az európai régiók között? Az EU nemzeti között egyértelműen kimutatható a jövedelmi konvergencia (jobbára Írország és részben Portugália korábbi felzárkózása miatt), a régiók szintjén azonban összetettebb a kép. Geppert és szerzőtársai (Geppert, Happich és Stephan, 2005) például arra hívták fel a figyelmet, hogy míg az 1980-as években lelassult a regionális jövedelmi különbségek csökkenésének európai folyamata, addig a kilencvenes években újra erősödött a 15-ökön belüli konvergencia. Ezt egyrészt a legszegényebb régiók felzárkózásával, másrészt a hajdanán legfejlettebbek viszonylag gyenge növekedésével magyarázzák. Le Gallo és Dall'Erba vizsgálata (Le Gallo és Dall'Erba, 2005) szerint 1980-1989. között jelentős konvergencia volt megfigyelhető az EU15-ök régiói közt, 1990-1999. között viszont a konvergencia csak a perifériális térségek régiói közt volt kimutatható. Marelli tanulmánya szerint az EMU övezetben viszont az abszolút béta-konvergencia az Euro bevezetését követően is jelen volt (Marelli, 2007, pp. 149–178).

Le Gallo és Dall'Erba szerint (Le Gallo és Dall'Erba, 2005) „konvergencia klub” jött létre (a fenti táblázatban jelzett klubkonvergencia jelensége) a perifériális térségek régióiból, s a periféria fejletlenei úgy zárkóznak fel a periféria fejlettei mellé, hogy közben a centrum és periféria közt a fejlettségi különbségek nem változnak. Bräuninger és Niebuhr két konvergenciaklub között tesz különbséget (Bräuninger és Niebuhr, 2005): a nagyvárosi agglomerációk régiói, valamint a kisvárosi, vidéki régiók közt. A szerzők szerint e két konvergenciaklub állandósult jövedelmi állapota (steady state income level) jelentősen eltér egymástól, s a két klub fejletlenebb régiói az átlagot meghaladó növekedésükkel a klubokon belüli konvergenciát erősítik⁴. Dall'Erba szerint az EU közlekedéspolitikája ezeknek az agglomerációknak a jobb összekapcsolását igyekszik az európai közlekedési folyosók kialakításával megteremteni (Dall'Erba, 2003), ami a centrum-periféria térszerkezetre erősödéséhez, a konvergenciaklubok tartós fennmaradásához vezethet.

Basile a munkatermelékenység 1980-2002. közti alakulásának vizsgálata alapján két konvergenciaklubot különít el, a magas termelékenységű, központi elhelyezkedésűeket és az alacsony termelékenységű, perifériális térségek klubját (Basile, 2007). Fisher és Stirböck szintén két konvergenciaklubról értekezik, a központi európai régiókat magába foglaló és a kelet- és dél-európaiakat magába foglaló. Az előbbiben a β -konvergencia értéke évente 1,5%, míg az utóbbiban 2,4%. Ez azt jelenti, hogy a regionális fejlettségi különbségek eltűnéséhez a központi térségek közt 34,7 évnek kell eltelnie, a perifériális régiók közt pedig 14,5 évnek.

Kutatók azt is megállapították, hogy a szomszédos régiók növekedése hasonló mértékű, vagyis magas a területi autokorreláció értéke (Baumont, Ertur és Le Gallo, 2002). A piaci folyamatok által alig befolyásolt, „sheltered” régiók kialakulására is felhívták a kutatók (Rodríguez-Pose és Fratesi, 2003) a figyelmet. Az európai országokon belüli különbségek alakulása szempontjából a korábbi évtizedekben érvényes trendek változását állapították ugyanis meg: a 60-as és 70-es években még az volt a jellemző, hogy a perifériális régiók a növekedés időszakában az átlagnál jobban nőttek, míg a visszaesés időszakában mélyebben érintette őket a válság. A kilencvenes években viszont megfigyelték, hogy egyes országok (pl. Spanyolország, Portugália, Olaszország) perifériális térségei a jelentős jóléti transzferek és fejlesztéspolitikai beavatkozások eredményeként alig „reagálnak” a piac ciklikus változásaira. Ez a „sheltered” térségi gazdaságok létrejötté miatt lehet így: az állami redistribúció különböző megoldásai olyan térségi gazdaságok létrejöttét eredményezték, amik „leváltak” (detached) a piaci folyamatokról. Geppert és szerzőtársai azt is kimutatták, hogy a produktivitásbeli regionális különbségek java része attól függ, hogy egy-egy régió melyik országhoz tartozik. Az európai integráció előrehaladása ellenére az országokat továbbra is jelentős különbségek jellemzik, amik nem látszanak csökkenni (Geppert, Gornig és Stephan, 2003). Fratesi és Rodríguez-Pose azt is bemutatták (Rodríguez-Pose és Fratesi, 2002), hogy az 1. Cérendszer alá tartozó (GDP < 75% EU átlag) régiók a 1989-es strukturális reformokat követően sem tudtak – egy kivétellel – felzárkózni. A sikertelenség okaként a szerzők az EU nem megfelelő, kiegyensúlyozatlan támogatási politikáját jelölik meg, ami a források 70%-át a fizikai infrastruktúra és a környezetvédelem beruházásaira fordította. Szabó Pál az egyes régiók gazdaság szerkezetében bekövetkező változásokat vizsgálta (Szabó, 2006), s arra a következtetésre jutott, hogy míg az iparban a centrum-periféria megosztottság csökken, addig a szolgáltató szektor tevékenysége az EU centrumaiban összpontosul – a magas jövedelmű tevékenységekben térbeli agglomerálódás figyelhető meg, amit a gazdasági fejlettség térképének mozaikosabbá válása is mutat. A regionális konvergencia hiányát sokan az európai regionális politika elhibázott voltával hozták összefüggésbe, mások viszont azt vetették fel, hogy a gazdasági integráció

³ „We defined club convergence as the club-specific process by which each region belonging to a club moves from a disequilibrium position to its club-specific steady-state position. At the steady-state the growth rate is the same across the regional economies of a club.” In: Fischer és Stirböck (2004)

⁴ Ebből az empirikus háttérű összefüggésből érthető meg Budapest világváros jellegének hangsúlyozása, ill. a közép-magyarországi régió fejlődésének más országok központi régióival történő összehasonlításának szükségessége.

elmélyülése az agglomerálódás és ezzel a fejlettségi különbségek sokkal jelentősebb növekedését eredményezte volna a regionális fejlesztéspolitika beavatkozásainak elmaradása esetén.

Bondonio több cikkében is foglalkozik azzal, hogy a gazdaságösztönző, vállalkozásokat fejlesztő beruházás milyen hatással van az adott térség gazdasági fejlődésére. Bondonio és Greenbaum (2003) összefoglal egy olyan empirikus módszert, amely heterogén jellemzőkkel (például eltérő regionális politikával vagy más makro-változókkal) bíró régiókat és államokat hasonlít össze. A módszert az Egyesült Államokban létrehozott vállalkozói övezetekre alkalmazza, és 5 államban vizsgálja azt, hogy az adott térség, illetve iparág mekkora valószínűséggel válik támogatottá. Ez alapján megállapítja, hogy a támogatások alapvetően azokba a térségekbe áramolnak, ahol az egy főre jutó jövedelem alacsonyabb, a foglalkoztatottsági mutatók lassabban növekednek és a kisebbségek nagyobb arányban vagy sűrűségben vannak jelen.

Wilder és Rubin (1996) kimutatta, hogy azok a fejlesztéspolitikák eredményesek, amelyek a már meglévő, illetve új vállalkozások üzleti aktivitását növelik. Ezek a vállalatok tőkéjét és eladásait, ezen keresztül az alkalmazottak számát növelik, így az egész régióban javítják a foglalkoztatottsági mutatókat. Ezért ezek a kutatások elsősorban az új munkahelyek illetve megtartott munkahelyek számának, az eszközberuházások és az eladások növekedésével jellemezték a fejlesztési politikák hatékonyságának mérését. Dowall (1996) hívja fel a figyelmet arra, hogy az új munkahelyek és vállalkozások teremtése mellett rossz gazdasági környezetben a megtartott munkahelyek és a fennmaradt cégek száma is releváns mértékegysége a fejlesztési politika sikerességének.

Baslé (2006) az 1994-1999. közötti időszak ex-post értékelési módszereit vizsgálta, amelyek a 2. célhoz (Objective 2) tartozó intézkedések regionális hatását vizsgálták Franciaországra fókuszálva. Az Objective 2 az ipari szerkezeti átalakuláson áteső, ezért nagy munkanélküliséggel, strukturális elmaradottsággal rendelkező régiók felzárkóztatását célozta. Baslé kifejti, hogy a vizsgált értékelési riportoknak milyen előnyei és hátrányai emelhetők ki. Emellett kiemeli a strukturális alapok hatásainak értékelése esetében tipikusan felmerülő problémákat, ilyen a késleltetett alkalmazkodás, a kauzalitás kérdése, illetve a korlátozott mérés-ellenőrzési lehetőségek. Baslé utal a CSES Report-ra, amely szerint az Objective 2-be tartozó intézkedések Európa szerte körülbelül bruttó 2,2 millió munkahelyet teremtettek, míg a nettó hatást 1,15 millió munkahelyben becsülték. Azonban a szerző rávilágít arra, hogy a fent említett problémák mindegyike kiütözik ezen az értékelésen, így az inkább a várakozásokat tükrözi, és nem tekinthető teljes értékű tudományos megfigyelésnek. Baslé a Bretagne régióra vonatkozó mérést Arthur Andersen (2000) publikációjával szemlélteti. Az értékelésnek több szempontja volt: koherencia, hatékonyság, bruttó hatékonyság, szerkezeti és hosszú távú hatások, fenntarthatóság. Ennek megfelelően az értékelési módszerek is vegyesek voltak: kérdőíves lekérdezés, interjúk, statisztikai elemzés és dokumentumelemzés, és elsősorban a nagyobb projektekre koncentráltak, amelyek kevert támogatást kaptak vállalkozás- és technológia-fejlesztésre, foglalkoztatásra és infrastruktúrára. A különböző értékelési szempontokhoz eltérő indikátorokat is rendeltek a módszertan eltéréseiből fakadóan. A kérdőívek és interjúk alapján 2326 állás teremtődött a 491 projekt során, emellett becsléseik szerint a teljes régióban további 8082 munkahelyet teremtettek a támogatások a tovagyrúzó hatásokat is figyelembe véve. Azonban az eredményeket nem hasonlították össze a régió munkahely-számának természetes változásával, illetve más francia régiók becslésével, így ellenőrizve az eredményeket. Baslé (2006) kiemeli, hogy az értékelés alapvető hátránya, hogy nem számol a strukturális alap felhasználóinak járadék-vadász viselkedésével.

Makroszintű vizsgálatot végeztek Ramajo és szerzőtársai (2008): 163 régió fejlődését vizsgálták az 1981-1996. időszakra vonatkozóan. A modellezésbe bevonták a térségi heterogenitás és autokorreláció hatását. Az elemzés azt mutatta, hogy néhány támogatott országban (ezek Írország, Görögország, Portugália és Spanyolország) a konvergencia eltérő módon valósul meg, mint az EU más tagállamaiban. Eredményeik szerint az elemzett időszakban a kohéziós alapokkal támogatott régiókban a relatív jövedelmek nagyobb ütemű növekedése (5,3%) valósul meg, mint az EU más részein (3,3%). Ezzel pedig eredményeik ellentmondanak azoknak a tanulmányoknak, amelyek szerint a területi kohézió folyamata és a konvergencia az egyes térségek között gyengült volna az 1980-as évek kezdete óta.

Az ERFA ex-post értékelések szintézisét végezték el Ward és szerzőtársai (2010). Az ERFA az 1-es és a 2-es célterületeket támogató strukturális alap, amely így a visszamaradt régiók felzárkóztatását (Objective 1) és a strukturális nehézségekkel küzdő területek gazdasági és társadalmi felzárkóztatását (Objective 2) segíti. Az értékelés szerint a strukturális alapokon keresztül 174 milliárd euró pénzügyi támogatás került kiosztásra 2000-2006. között, ebből az ERFA-n keresztül 116 milliárd euró. Az elmaradt régiók felzárkóztatására az összeg 80%-a jutott, az EU15 tagállamaiban a beruházások 2-3%-át fedezte az összeg, a kormányzati beruházásoknak pedig 15%-át. Azonban az elmaradottabb Portugáliában és Görögországban az ERFA támogatások már a GDP 1%-át és a kormányzati beruházások 40%-át is elérték. A strukturális hátrányokkal küzdő régiókban ez az arány alacsonyabb, de nem elhanyagolható, az ERFA támogatások a kormányzati beruházások 3%-át tették ki. Ezeknek az összegeknek a legnagyobb részét a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére, illetve a vállalkozások támogatására fordították, ez közel a 2/3-át tette ki a teljes támogatási összegnek. A tanulmány kiemeli nemcsak a társfinanszírozással megépített utak és vasútvonalak hosszát, hanem ezzel a támogatott régiók elérhetőség-javulásának mutatóit is (például Dublin esetében 5 főútvonal megépítése a főváros és több nagyobb város között, 40 százalékos időmegtakarítást jelent). Emellett kiemelik a tömegközlekedés fejlesztésének előnyeit, amely szignifikánsan csökkentette a nagyvárosokban való utazás időigényét és a károsanyag-kibocsátást.

A szociális és területi kohéziót célzó intézkedések között említik a szociális infrastruktúra kiépítését és a közösségi terek rehabilitációját célzó fejlesztéseket, amelyek a turisztikai fejlesztésekkel összevonva a támogatások körülbelül 1/3-át tették ki. Az ezzel járó életminőség-javulást és a térségek közötti kiegyensúlyozott növekedést emelik ki eredményként a szerzők, azonban véleményük szerint ezen a területen még nincsenek „bejáratott” indikátorok, amelyek a beavatkozások hatását számszerűsíteni tudnák.

A támogatások eloszlásával kapcsolatban kiemelik, hogy nem kizárólag a gazdasági növekedés elősegítése, hanem a régiók közötti kiegyensúlyozott növekedés elérése is cél volt, noha ez sok esetben a közjavakhoz való hozzáférés biztosítását jelentette elsősorban. Ez egyben annak a politikának is az eredménye, hogy a helyi közösségek nagyarányú szabadságot élveztek a támogatások felhasználásakor. Így ezeket olyan alapvető közszolgáltatások kiépítésére használták, mint a vízellátás biztosítása vagy a csatornázás kiépítése, annak fejlesztése. Ez egybevág a területek természeti értékei megőrzésének céljával, így a

fenntartható fejlődést szolgálja. Így a szerzők szerint a támogatásoknak, illetve a közösségi politikáknak nem feltétlenül a gazdasági aktivitás stimulálása a feladata, hanem a természeti környezet megőrzése és az életkörülmények javítása is fontos prioritás kell, hogy legyen. Azonban ők is megjegyzik, hogy a támogatások ilyen széles körű szétosztása, és a célok ilyen széles rétege ahhoz vezetett, hogy néhány esetben nem hatott szignifikánsan az adott (földrajzi) területen a beavatkozás. Ezért felhívják arra a figyelmet, hogy a különböző célokat kitűző politikákat, illetve fejlesztéseket össze kell hangolni, hogy azok egymást kiegészítsék, illetve erősítsék, amely a vizsgált időszakban nem valósult meg. Talán ennek is köszönhető, hogy a tanulmány a különböző országokban és szakpolitikai területeken végzett értékeléseket összesíti, de az egyes közpolitikai területeken történő beavatkozások egymást segítő hatását, szinergiáját nem értékeli.

Ami az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai (KKE) országok felzárkózását és a térségen belüli regionális egyenlőtlenségek alakulását illeti, e területen meglehetősen hasonló tendenciákat, változásokat, a váltómozgás-elmélet megalapozottságát jelzik az egyes elemzések. Ezek egyrészt azt bizonyítják, hogy az EU 15-ök és az alacsony termelékenységű (Gardiner, Martin és Tyler, 2004, p. 333) új tagállamok közti jövedelem-különbségekben egyértelműen kimutatható a centrum-periféria szerkezet (ami a gazdaságszerkezetben, másrészt a régi és új Európa üzleti ciklusainak összekapcsolódásában is megmutatkozik), ám 1995-2003. között a KKE államok gazdasága gyorsabban nőtt, s így van némi felzárkózás, ami egyben a regionális gazdaságszerkezetek hasonlóságát is jelenti (Marelli, 2007, pp. 149–178). A felzárkózás azonban nagyon lassú ütemű, s nem várható, hogy néhány évtizeden belül sikerülne felszámolni a jövedelmi különbségeket (Paas és Schlitte, 2006). Ez azonban nem meglepő, hiszen a korábbi kevésbé fejlett országok példája azt is mutatja, hogy a felzárkózás hosszú folyamat (Kengyel, 2008). A KKE-i felzárkózás elsősorban ország-specifikus volt és nem regionális, vagyis miközben az országok szintjén felzárkózás figyelhető meg (Matkowski és Próchniak, 2004), addig az országokon belüli régiók szintjén (NUTS 3) a különbségek növekedése tapasztalható, ami a váltómozgás-elmélet helytállóságát igazolja⁵. Az országokon belüli regionális divergenciát elsősorban a fővárosokat magukban foglaló térségek átlagot felülmúló gazdasági növekedése okozta. Úgy tűnik, hogy *Kelet-Közép-Európában még nem indultak tehát be a regionális fejlettségi konvergenciát „termelő” folyamatok*, s kérdés, hogy ezek beindulását a fejlesztéspolitika miként tudja segíteni, s miként lehet összhangot és egyensúlyt találni a leszakadó térségek felzárkóztatása és a növekedési pólusok dinamikája közt (Meyerék váltómozgás-elméletből levezetett kétlépcsős regionális politikája egy lehetséges megoldása e dilemmának⁶). Litvániában egy elemzés azt is kimutatta, hogy az EU kohéziós támogatásai az országon belüli regionális különbségek növekedését eredményezték (Mays, 2007).

Van ugyanakkor néhány újszerű, a technológiai innovációt és a társadalmi tőke erősítését megcélzó fejlesztéspolitikai beavatkozás is, melyek nemzetközi tapasztalatok alapján más eszközöknél alkalmasabbnak bizonyultak a fejletlenebb térségek felzárkóztatásának és a nemzetgazdaság növekedésének együttes elősegítésére⁷. Ilyenek a

- a regionális növekedési pólusok (Barr, 1999, pp. 1195–1215; Perroux, 1988, pp. 48–76.) fejlesztése, ami néhány iparág koncentrált fejlesztését célozza meg, s a szándékok szerint a fejlesztések vonzerővel bírnak további cégek megtelepülésére. A regionális növekedési pólusok csak részben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sok esetben a régiókon belüli egyenlőtlenségek erősödéséhez vezettek;
- az innováció-orientált iskola a regionális innovációs rendszerek (Morgan, 1997, pp. 491–503) fejlesztését hangsúlyozza, amik végre tudják hajtani a régió földrajzi specializációját;
- a gazdasági klaszterek fejlesztését pedig az az érv támasztja alá, hogy egy-egy térségi gazdasági klaszterben alacsony a tranzakciós költségek szintje, a szinergiák léptéke magas, a fejlődési determinánsok többsége kiemelkedő szintet ér el. A klaszterfejlesztés eszközei lehetnek a K+F támogatások, az inkubátortevekenységek, a képzések, a közös marketing (Porter, 1990).

A mai fejlesztéspolitikai gondolkodásban a tanulási folyamatokat erősítő, az endogén, a tudástermelést és -terjedést segítő beavatkozásoknak egyre nagyobb a jelentősége. Lényeges kiemelni azonban azt is, hogy a leírt általános jellemzők és tendenciák mellett a kelet-közép-európai tér differenciált, többek között az államszocializmus öröksége, a transzformáció regionális hatásai és az új jelenségek menedzselésében alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök, intézményi megoldások eltérő eredményre vezettek az egyes országokban, régiókban (Horváth, 2006, pp. 84–105.). A kettősséget több tényező is alátámasztja, például a kelet-közép-európai tér régiói, a fővárosi térségeket leszámítva is, gazdasági fejlettségüket tekintve különbözők (többségükben az uniós átlag 25–65%-a között szóródnak egy főre jutó GDP értékeik), ám az európai uniós térben gyakorlatilag egy blokkban vannak, a rangsor utolsó harmadában. A kettősség a gazdasági fejlettség két tényezője, a gazdasági hatékonyság és a foglalkoztatottság/munkanélküliség terén is megfigyelhető: míg az első esetben hasonló a helyzet, mint az egy főre jutó GDP-nél (blokkban vannak), addig utóbbinál viszont erősen keverednek az EU-15-ök és az EU-12 régiói az értékek szerinti rangsorban (Szabó, 2009, pp. 175–179.). Összességében egyre több téren kezd gyengülni ezen országcsoport és régiói „összetartozása”, s ebben a folyamatban a magyarországi térségek többsége inkább Kelet-Közép-Európa hátrányosabb helyzetű csoportja felé tendál.

⁵ „An opposite trend is found in the EU10 of new members; in particular, increasing regional disparities characterise the first stages of growth of individual countries, thus producing a trade-off between international convergence and interregional convergence.” Marelli (2007), pp. 149–178

⁶ A fejletlenebb térségek támogatását elutasító javaslatok a lengyel akadémiai körökben is elég közkedveltek: „The EU evidence suggests that allocation of money in poor regions does not bring any significant catch up and the money is usually wasted anyway. Therefore, the equity-efficiency dilemma should probably be resolved in favour of efficiency, an argument supported by Polish academics.” Lobatch (2004), p. 10

⁷ Áttekintést ad: Nagy (2007), pp. 35–51

Jelenkori területi folyamatok Magyarországon

Magyarországon a térszerkezet főbb elemei a társadalmi-gazdasági fejlettség legtöbb dimenziójában megegyeznek. Így például a humán erőforrás minősége épp azokban a térségekben megfelelő, ahol az infrastrukturális adottságok kedvezőbbek, az elérhetőség jobb, a gazdasági tevékenység koncentráltabb, és mindezek a munkahelyeket nagyobb tömegben létrehozó nagyberuházásokat is vonzzák. Így a következőkben az országon belüli térszerkezeti elemeket, törésvonalakat a komplex gazdasági fejlettségre vonatkozóan mutatjuk be. A területi folyamatok és trendek felvázolásakor azonban indokolt lehet a fejlettség különböző dimenziói, így a gazdasági teljesítmény és az életszínvonal elkülönítése, mivel ezek eltérő módon alakultak az utóbbi évtizedben.

A magyar gazdaság rendszerváltozást követően kialakult és megszilárdult, elsősorban a vállalati termelékenység és hatékonyság, illetve a külföldi tőke jelenléte, valamint a foglalkoztatottság mentén érzékelhető dualitása térben is megnyilvánul (Barta, 2000, pp. 111–135.). Kissé leegyszerűsítve az ország egy kedvező helyzetű, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni, adottságait kihasználni képes versenyképesebb, és egy elmaradottabb, a külföldi működőtőkét alig vonzó, folyamatosan leszakadó részre tagozódik. Ugyanis a munkahelyeket teremtő működőtőke térben nem véletlenszerűen választ telephelyet, hanem a fekvési és agglomerációs előnyökkel bír, jól képzett és a modern termelési technikákban jártasságot szerzett munkaerőt kínáló térségeket preferálja (Fazekas, 2000, pp. 823–840). A gazdasági fejlettség térszerkezetének elemei⁸ közül a legfontosabb a főváros-vidék dichotómia, hiszen a legnagyobb különbség a fővárosi agglomeráció és az ország többi része között tapasztalható. A makroregionális szinten is megragadható markáns nyugat-kelet lejtő mellett az ezredforduló után egy enyhébb észak-dél ellentét is kezd kirajzolódni (Kiss, 2007, p. 53.); a központi és az északnyugat-dunántúli régiók előnye jól mérhető. Alacsonyabb térségi szinteken a fővárosi agglomerációból kiindulva az M1 és M7 autópályák, valamint a nyugati határ által kirajzolt háromszög mentén sorakoznak a kedvezőbb helyzetű térségek, települések, míg az ún. „BB”-vonaltól – a Balassagyarmat-Békéscsabával összekötő képzeletbeli egyenestől – keletre fekvő térségek gazdasága a leggyengébb, a lakosság életszínvonala itt a legalacsonyabb. A nagyobb városi maggal rendelkező térségek rendre kiemelkednek környezetükből – e jelenség főképp a közepesen fejlett és elmaradottabb országrészekben jellemző a leginkább.

A rendszerváltozás után módosult térszerkezet az ezredforduló után rendkívül stabil, az utóbbi évtizedben lényegi változás nem történt. Az egyes régiók, térségek fejlődési pályái ugyanakkor eltérők, így a regionális egyenlőtlenségek mértéke változik. Nincs teljes egyetértés a kutatók között abban⁹, hogy az egyenlőtlenségek szakadatlanul növekednek-e, vagy pedig már elkezdődött a közeledési szakasz, ugyanis a fejlettség különböző dimenzióiban, illetve a különböző térségi szinteket vizsgálva eltérő eredmények adódnak.

Az ország gazdasági centrumaként is funkcionáló fővárosi gazdaság dinamikája az ezredforduló után is töretlen. A legtöbb gazdasági tartalmú indikátor alapján tovább éleződik a főváros-vidék kettősség, egyedül a jövedelmek és bérek esetében csökken egyértelműen a fővárosi előny (nivellálódás). A fővárosból zonáisan kifelé terjedő dinamika Pest megyében rendkívüli mértékű, a gazdaság szinte minden elemében jelen lévő felemelkedést hozott magával. Az agglomeráció a válság következtében sem veszített súlyából, sőt a főváros azon kevés NUTS 3 szintű egységeink egyike, ahol 2008 és 2009 között a GDP nominálértéken nem csökkent.

A fővároson kívüli, „vidéki” Magyarországon belül ugyanakkor a gazdasági fejlettség egyenlőtlenségei inkább stagnáltak, esetleg enyhültek az utóbbi évtizedben, elsősorban Pest és Komárom-Esztergom megyék dinamizálódásának köszönhetően. Az ezredforduló után több északkeleti megyében is pozitív változások indultak el (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén dinamikája átlag fölé emelkedett), ezek megerősödése azonban még bizonytalan, hiszen a globális recesszió elsöpörte a megújulásra utaló jeleket. A vidéki megyék között a válság további kiegyenlítődést eredményezett, hiszen épp a kedvezőbb helyzetű térségek gazdasága szenvedett el nagyobb visszaesést (Lócsei, 2010). A fejlettebb Nyugat- és Közép-Dunántúli megyék a válság hatására vélhetőleg csupán átmenetileg veszítettek relatív előnyükből az ország többi régiójához képest, az elmaradott térségek többségében azonban a válság elhúzódó hatásaival kell szembenézni.

Az életszínvonalat megragadó egy főre jutó lakossági jövedelem az ezredforduló után minden térségi szinten, minden viszonyrendszerben konvergenciát mutat (Kiss, 2007). A jövedelmi kiegyenlítődéssel háttérben a 2001 és 2003 között megvalósuló központi béremelések állnak, melyek jelentős hatással bírtak az elmaradottabb térségekben élők jövedelmének nagyságára. Kiss János Péter szerint „kedvezőtlen azonban, hogy a kiegyenlítődéssel összefüggött a magyar gazdasági növekedés szerkezeti torzulásaival, így félt, hogy csupán átmeneti lesz.”

Területi kohézió a fejlesztéspolitika hazai célrendszerében

A jelenleg érvényes területfejlesztési alapdokumentum, a 2005-ben megújított Országos Területfejlesztési Konceptió Magyarország területfejlesztési célrendszerében két fő célt jelöl meg: a fejlettebb térségek versenyképességét fokozó hosszú- és középtávú célkitűzéseket és az elmaradott térségek fejlesztését szolgáló célokat. A hosszú távú átfogó célok közül az összes régióra érvényes a térségi versenyképesség és a területi integráció Európához, míg a területi felzárkózás kifejezetten az elmaradott térségekre irányul. A középtávú célok közül a fővárosi agglomeráció fejlesztése és a pólusprogram a kedvező adottságokkal rendelkező térségek erősítését szolgálja, míg hatásaiban az országon belüli egyenlőtlenségeket mérsékli a külső és belső perifériák, elmaradottabb térségek, valamint a rurális térségek szerepeltetése.

⁸ A témában több átfogó munka is született: Nemes Nagy (1998), pp.15–26.; Faluvégi (2000), pp. 319–346.; Enyedi (2004), pp. 935–943.; Németh - Kiss (2007), pp. 20–45.; Kiss (2007); Németh (2009), pp. 62–98. Nagy Gábor a szakadatlan divergencia mellett gyűjt érveket, kiegyenlítődést ragad meg bizonyos dimenziókban pl. Enyedi (2004), Nemes Nagy (2005), Kiss (2007) vagy Lócsei (2010). [Nagy (2007) pp. 35–51.; Nemes Nagy szerk. (2005); Lócsei (2010)]

⁹ Nagy Gábor a szakadatlan divergencia mellett gyűjt érveket, kiegyenlítődést ragad meg bizonyos dimenziókban pl. Enyedi (2004), Nemes Nagy (2005), Kiss (2007) vagy Lócsei (2010). [Nagy (2007) pp. 35–51.; Nemes Nagy szerk. (2005); Lócsei (2010)]

A vizsgálatra kijelölt időszak mindkét átfogó fejlesztéspolitikai dokumentuma, az I. Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) és az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) is határozott állításokat fogalmaz meg az ország területi fejlődésével kapcsolatban. Az NFT a specifikus célok között említi a „kiegyensúlyozottabb regionális fejlődés” elősegítését, majd a prioritások közé helyezi a „regionális és helyi potenciál erősítését”. Az ÚMFT a horizontális politikák között nevesíti a kohéziót, azon belül a társadalmi és a gazdasági kohézió mellett megnevezve a területi kohéziót is, majd 5. prioritásként kiemeli a területfejlesztést. Két kulcsfogalmat határoz meg: a kiegyenlítést és a hatékonyságot.

A területi kohézió céljának jövője

Az Európa 2020 Stratégia – saját megfogalmazása szerint – „a 21. század európai szociális piacgazdaságának képét festi elénk”. Ennek kapcsán három, egymást kölcsönösen megerősítő prioritást határoz meg a 2020-ig tartó fejlesztések kapcsán:

- Intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása.
- Fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, sokkal inkább környezet és versenyképesebb gazdaság.
- Inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és **területi kohézió** jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése.¹⁰

A dokumentum az alábbi kiemelt célkitűzéseket fogalmazza meg:

- Foglalkoztatás: A 20–64 évesek legalább 75%-ának munkahellyel kell rendelkeznie.
- Innováció: Az EU GDP-jének 3%-át a K+F-re kell fordítani.
- Éghajlatváltozás: Teljesíteni kell a „20/20/20” éghajlat-változási/energiaügyi célkitűzéseket (ideértve megfelelő körülmények között a kibocsátás 30%-kal történő csökkentését).
- Oktatás: Az iskolából kimaradók arányát 10% alá kell csökkenteni, és el kell érni, hogy az ifjabb generáció 40%-a rendelkezzen felsőoktatási oklevéllel.
- Szegénység: 20 millióval csökkenteni kell a szegénység kockázatának kitett lakosok számát.

Mint az idézett mondatokból látható, a területi kohézió közvetlenül megjelenik a dokumentum prioritásai között, a kiemelt uniós céloknak azonban nincs közvetlen területi tartalma, területi kohéziós vonatkozása. A Bizottság ugyanakkor „minden prioritási témakörben kiemelt kezdeményezéseket (összesen hetet) javasol a haladás ösztönzésére”. E hét kezdeményezés közül a „szegénység elleni európai platform” nevesíti közvetlen eszközként a területi kohéziót. Ennek önmagán túl még az a jelentősége, hogy az 1986. óta létező kohéziós politikában a társadalmi és a gazdasági kohézió fogalma mellett magas szintű európai dokumentumban – a Lisszaboni Szerződés után – most jelenik meg először a területi kohézió fogalma. A területi kohézió a jövőben a kohéziós politika szerves része lesz.

A Kohéziós Alapnak – az Európai Regionális Fejlesztési Alappal és az Európai Szociális Alappal együtt – a jövőben az EU 2020 Stratégia célkitűzéseit kell támogatnia¹¹, így a kohéziós céloknak összhangban kell lenniük e dokumentum céljaival. Az uniós finanszírozás a jövőben az alábbi területeket támogatja:

- új technológiák kifejlesztése
- vezető szerep a kutatásban
- nagysebességű internet hozzáférés
- intelligens közlekedési és energetikai infrastruktúra
- energiahatékonyság és megújuló energiák
- vállalkozásfejlesztés
- szaktudás és képzettség.

Ezek a tématerületek alapvetően egybeesnek az EU2020 Stratégia kiemelt kezdeményezéseivel, de mindenképpen besorolhatók e dokumentum három fő prioritása alá. A kohéziós politika tehát ezeket a tevékenységeket fogja támogatni, de kulcskérdés, hogy ezt úgy tegye, hogy azzal erősödjön a területi kohézió. A területi kohézió zöld könyve alapján az erről zajló európai gondolkodás négy kapcsolódási pontot tárt fel a kohéziós politika és a területi kohézió között:

- Támogatja a területek integrált fejlődésének olyan funkcionális megközelítését, amely ezeket a területeket élhető tereknek tekinti a polgárok számára.
- A szakpolitikák közötti, több ágazatot érintő koordináció és a több szinten (a helyi szinttől az európai szintig) folytatott irányítás révén megerősíti a helyi térség-specifikus politikákat.
- Támogatja az európai integráció megerősítését célzó együttműködést a területek között.
- A területek fejlődésének irányítása érdekében támogatja a területek ismeretét.¹²

Értékelési kérdések és hipotézisek

A fentiekben részletesen kifejtett nemzetközi és hazai területi folyamatok alapján két kérdéscsoportot (Magyarország európai összehasonlításban ill. Magyarországon belső térszerkezetének alakulása) kívánunk a mintafeladat elvégzésének fókuszába állítani:

¹⁰ http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf

¹¹ http://ec.europa.eu/regional_policy/what/europe2020/index_hu.cfm

¹² http://ec.europa.eu/regional_policy/what/cohesion/index_hu.cfm

K1: A magyarországi régiók mennyiben mozognak együtt a többi kelet-közép-európai (EU12) régióval, kialakult-e itt a magyar régiók részvételével egy konvergencia-klub, és ezen belül van-e területi autokorreláltság, vagyis Magyarország régiói jobban hasonlítanak-e a szomszédos országok régióihoz, mint a távolabbi EU12-országok régióihoz?

A kérdés vizsgálata során – tekintettel a fentiekben bemutatott szakirodalom megállapításaira – azt várjuk, hogy (*1. hipotézis*) az EU-12 régiókban végbemenő növekedés az egy főre jutó, vásárlóerő-egységben mért GDP regionális különbségeinek jelentős szűküléséhez vezetett az Unióban. Sejtéseink szerint (*2. hipotézis*) a konvergenciát a felzárkózási folyamat mozgatja, mivel a kevésbé fejlett EU-régiók gyorsabban növekednek, mint a magasán fejlettek.

K2.1: Magyarország térszerkezetét mind megyei, mind kistérségi szinten markáns törésvonalak, fejlettségi csoportok jellemzik. Fő kérdésünk az, hogy e területi közép-szintű fejlettségi viszonyai mennyiben befolyásolták az EU-s támogatások lokalizációját, illetve megfordítva: az EU-s támogatások mennyiben tudtak hatással lenni a kistérségek fejlődési folyamataira?

K2.2.: A vizsgált 2004-2011. közötti időszakban **történtek-e változások a források területi eloszlását** tekintve? Van-e szakaszhatár az NFT és az ÚMFT időszaka között a területi eloszlást illetően?

K2.3.: Az egyes **operatív programok támogatásai milyen területi mintázatot** mutatnak?

K2.4.: **Van-e trend-szerű kapcsolat a kifizetett összes támogatás és az egyes régiók/megyék/kistérségek fejlettségi szintje, valamint adott időszakon belüli fejlődési üteme** (relatív fejlettségi pozíciójának változása) **között?** Az operatív programok szintjén kimutathatók-e ezek a kapcsolatok?

A kérdéscsoport vizsgálata során – ismét csak tekintettel a fentiekben bemutatott szakirodalom megállapításaira – azt várjuk, hogy (*3. hipotézis*) az NFT és ÚMFT fejlesztéspolitikai beavatkozásai a területi kiegyenlítést (spatial equity) és a nemzeti hatékonyság növelését (national efficiency) nem tudják együttesen szolgálni. (*4. hipotézis*) A fejlesztéspolitikai támogatások Magyarország kétezres évekre stabilizálódott térszerkezetét nem voltak képesek érdemben befolyásolni, nem változtatták meg a fejlettség és a foglalkoztatottság (munkanélküliség) területi mintázatát. (*5. hipotézis*) A fejlesztéspolitikai támogatások nem voltak hatással a területi egyenlőtlenségekre (egyetlen térségi szinten sem).

Az értékelés végrehajtására javasolt módszertani rendszer

A területi kohézió és a kohéziós politika területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásának mérésére 3 mérőszámcsaládot használ a szakirodalom¹³:

- (M1) **1 főre jutó GDP PPS** (fejlettség)
- (M2) **1 foglalkoztatottra jutó GDP PPS** (termelékenység)
- (M3) **Foglalkoztatottság** (többféle indikátorral területi szinttől, s így mérhetőségtől, illetve mérési gyakoriságtól függően: munkanélküliség, aktivitási ráta, foglalkoztatottak aránya)

Ezeket a mérőszámokat az értékelés során egyrészt a hazai támogatások életminőségre gyakorolt hatásainak tesztelése érdekében a (M4) **születéskor várható élettartam** indikátorával [elsősorban Csíste – Németh 2008 (Csíste, Németh, 2008, pp. 257–289.) alapján], másrészt speciálisan a városfejlesztési hatások mérése érdekében a hazai települési szintű (M5) **ingatlanpiaci árakkal** egészítjük ki. Végrehajtandó elemzéseinkben ezeket a mérőszámokat egy-egy területi egység tulajdonságaiként kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni. A vizsgálatot három területi dimenzióra végezzük el:

D1: Régiók (NUTS 2) – európai vizsgálat

D2: Megyék (NUTS 3) – Magyarországon belüli vizsgálat

D3: Kistérségek (NUTS 4) és/vagy városok – Magyarországon belüli vizsgálat

A következő táblázatban azt tüntettük fel, hogy a két kérdéscsoport hipotéziseit milyen módszertan alkalmazásával kívánjuk tesztelni

Kérdéscsoport	Módszer
K1. Európai regionális szintű vizsgálat	a. Keresztmetszeti regresszió (kvantitatív módszer) b. Időbeni trendek vizsgálata. (kvantitatív módszer)
K2. A fejlesztési beavatkozások hatása a területi egyenlőtlenségek alakulására Magyarországon	c. Panel regresszió (kvantitatív módszer) d. Fókuszcsoport (kvalitatív módszer) e. Esettanulmány (kvalitatív módszer)

K1. A területi kohézió változása az európai régiók szintjén 2004-2011 között

A feladat elvégzése során teljes Európai Unióss összehasonlítást végzünk (NUTS 2-s szinten), ahol az a kérdésünk, hogy a GDP és a foglalkoztatottság/munkanélküliség változása milyen kapcsolatban van a kifizetett támogatások nagyságával, struktúrájával. Mivel Kelet-Közép-Európa országai és régiói a kohéziós politika fő célterületei, így ezen térségek esetében részletesebben feltárjuk, hogy a fejlesztési támogatások volumene és szerkezete (célrendszere) miként függ össze a kiemelt mérőszámok

¹³ http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/wp1_regional_analysis.pdf

alakulásával; megfigyelhető-e, hogy a hasonló fejlesztési célkitűzések, prioritások, a hasonló hangsúlyok a különböző támogatások esetében ugyanazokat az eredményeket produkálták az egyes régiókban, azok társadalmi-gazdasági mérőszámaiban. Különösen annak feltárása lényeges, hogy az egyes fejlesztési támogatások a gazdasági fejlettség mely tényezőire hatottak.

Az egyenlőtlenségek időbeni változásának mérésére alapvetően kétféle empirikus modellcsaládot lehet elkülöníteni.

a. Az első modellcsaládban **keresztmetszeti regressziót** alkalmazunk a területi szinten megfigyelt jövedelemadat vizsgálatára. Ebben a keresztmetszeti regresszióban feltüntetjük a kezdeti időszak jövedelmét és az átlagos növekedési ütemet magyarázzuk egyéb kontrollváltozók mellett. A kezdeti jövedelem változójának együtthatója utalhat kohézióra: amennyiben ez negatív, akkor magasabb jövedelemtől induló területi egységek alacsonyabb növekedési ütemet értek el, így számíthatunk arra, hogy valamilyen nivellálódási folyamat ment végbe. Fontos megjegyezni, hogy még ha a keresztmetszeti regresszió arra is utal, hogy van területi kohézió, a megfigyelt egyenlőtlenségek időbeni trendje ettől eltérő is lehet. Ez elsősorban a véletlen hatásának tudható be (ún. Galtoni téveszme jelenség), hiszen önmagában a regresszióból pusztán annyi következik, hogy magasabb jövedelmi szintről indulva átlagosan alacsonyabb volt a növekedési ütem. Az egyes területi egységek esetében azonban a tényleges növekedési ütemet a véletlen tényező (a regresszió hibatagja, vagy a becsült reziduum) is befolyásolja, amely az átlagostól eltérő, egyedi hatásokat tartalmazza. Ezen hatások jelenléte miatt még mért béta-konvergencia esetén is a tényleges egyenlőtlenség akár növekedhet is.

b. A második modellcsalád ezért a jövedelmek eloszlásának időbeni dinamikáját próbálja mérni és a területi kohézió jelenségére ebből kíván következtetni. Ennek legegyszerűbb modellje az egyenlőtlenséget az eloszlás egydimenziós jellemzőjének gondolja el és annak **időbeni trendjét** számszerűsíti. A mutatószámok skálája igen széles, a legáltalánosabb relatív szórástól (a szórás és az átlag hányadosától) egészen a társadalmi jóléti függvényen alapuló komplexebb mutatószámokig (pl. atkinsoni egyenértékes jövedelem mutatószám, illetve Theil-index). Az egyenlőtlenségi mutatók számszerűsítése és trendjének vizsgálata bevett módszere a jövedelmi különbségek időbeni vizsgálatának, azaz a területi kohézió azon dimenziója vizsgálatának, amelyik a *területegységek közötti* fejlődési harmóniára utal.

Ezen modellcsaládon belül a másik megközelítés dinamikus modellt ír fel a jövedelem-eloszlás időbeni változására. Ennek a modellcsaládnak a központi fogalma a sztochasztikus kernel, amelynek segítségével a t-1-ik időszaki eloszlás ismeretében a t-ik időszaki eloszlás kiszámítható (illetve megbecsülhető). A sztochasztikus kernelre épülő vizsgálatok nemparaméteres becslési eljárások alkalmazását igénylik. A számítási eredmények nehezebben interpretálhatók és vizualizálhatók, mint az egyszerű mutatószámokra történő trendállítás esetében, azonban sokkal gazdagabb információs bázisra épülve készülnek el.

K2. A fejlesztési támogatások hatása a területi egyenlőtlenségek alakulására

c. A támogatások területi kohézióra gyakorolt hatását kistérségi szinten **panel regressziós** technikák alkalmazásával tesztelhetjük. Ennél magasabb területi szinten az alacsony megfigyelésszám nem teszi értelmessé az ökonometriai eszközök használatát. Kistérségi szinten azonban megvizsgálhatjuk, hogy a GDP, illetve a munkanélküliség változását magyarázó általános tényezők (nemzetközi kereslet változásai, importárak változása stb.) mellett milyen területi-egység specifikus megfigyelések (pl. betelepült vállalatok száma) és támogatási adatok befolyásolják a kistérségek eltérő növekedéseit. A panel-regressziós modellek alkalmazásával a támogatást egy kétértékű változóval mérjük, ennek becsült együtthatójának szignifikancia-szintje utal a támogatás statisztikai értelemben nullától különböző hatására. Fontos kérdés egy ilyen általános vizsgálat során, hogy milyen arányú a támogatottság a kistérségi területi szinten. Amennyiben a támogatási arány túl magas, akkor nem biztos, hogy a modell képes lesz a hatások azonosítására. A támogatások szerkezetének vizsgálata során különböző támogatásokat különböző kétértékű változóval kell mérnünk, ez azonban hamar túlságosan megnövelheti a becsülendő paraméterek számát. Amennyiben ez a helyzet állna elő, úgy bizonyos támogatások összevonásával lehet megkísérlni legalább az összevont hatás mérését.

Fókuszcsoporthoz vizsgálat

A térökonometriai hatásvizsgálat előkészítésére és a kapott eredmények interpretálására 2 fókuszcsoporthoz (FCS) tervezünk. A fókuszcsoporthoz a piackutatásokban, illetve a politikai választási preferenciák megértésében az egyik leggyakrabban használt empirikus módszer, de az elmúlt időszakban a hazai fejlesztéspolitikai vizsgálatokban is elterjedőben van. A tipikusan 6-12 személyből álló csoporttal végzett vizsgálatban két kutató vesz részt: a beszélgetés irányítója (a moderátor) és asszisztense. A csoportok kialakítása ideáltipikusan kétféle logikát követhet: lehet a vizsgálat szempontjából releváns változók (nem, kor, társadalmi státus, etnikum, fogyasztói preferenciák stb.) szerint *homogén* vagy *heterogén* összetételű, elsősorban a megválaszolandó kérdés(ek) függvényében. Jelen esetben homogén összetételű fókuszcsoporthoz javasolunk, melyre 6-8 tekintélyes területi elemzőt és fejlesztéspolitikai szakértőt kívánunk meghívni. Az előkészítő FCS témája az Elő kutatás szakaszában definiált hipotézisek körének bővítése, ill. a beavatkozási logika azonosítása. Az eredményeket értelmező, verifikáló FCS témája a kapott ökonometriai vizsgálati eredmények megbízhatóságának ellenőrzése.

Esettanulmány-készítés

A térökonometriai vizsgálatok során feltárt pozitív outlier-ekről, azaz azokról a városokról és kistérségekről, amelyek esetében az elemzés a legnagyobb pozitív hatást azonosítja, félig-strukturált interjúkon¹⁴ és dokumentumelemzésen alapuló rövid (0,25

¹⁴ A *félig strukturált interjú* kvalitatív kutatási technika, célja, hogy az interjúalany életvilágáról (valóságfelfogásáról) gyűjtött információt, az interjúalany által elbeszélte jelenségeket a kutatási kérdés szempontjai szerint interpretálja. A kvalitatív interjú a kérdező és a válaszoló közötti interakcióra épül, s mint ilyen, rugalmasság, egymásra figyelés jellemzi. Bár a kérdező az előre

szerzői íves) 3 esettanulmányt készítünk. A vizsgálat feltáró jellegű, s azoknak a forrásabszorpció szempontjából jelentős tényezőknek az azonosítására vállalkozik, amiknek bekövetkezése a támogatáshoz kapcsolódik. Az esettanulmányok elkészítése során:

- részletesen feldolgozzuk a pályázati és projektdokumentációkat
- 5-5 félíg strukturált interjút készítünk egyrészt az adott település/kistérség projektmegvalósításokért felelős 2 szakmai képviselőjével, másrészt 3 olyan szervezet felelős munkatársával, amelyek a legtöbb pályázatot nyerték el.

Az értékelés részfeladatai

Az értékelési feladatot az alábbi munkafázisokra kívánjuk osztani:

- **Elő kutatás** (irodalomgyűjtés, metaelemzés): a témában eddig született legfontosabb elemzések, hatásvizsgálatok bemutatása, azok tanulságainak levonása és beépítése az elemzési tervbe. A fejlesztéspolitikai támogatások EU-szintű és hazai működési elveinek meghatározása területi/regionális szempontból, és a támogatási volumenek feltárása beavatkozás-típusonként, kvalitatív kutatási terv elkészítése.
- **Előkészítés 1**, az elemzési terv összeállítása: az értékelésben elkészítendő ökonometriai modellek felvázolása, a nem ökonometriai eszközöket alkalmazó egyenlőtlenség-vizsgálatok specifikálása, a lehetséges problémák feltárása (szakértői fókuszcsoportos interjúkkal támogatva).
- **Előkészítés 2**, az adatbázis összeállítása: az elemzéshez szükséges adatbázis tervének elkészítése, a hiányzó adatok beszerzése, tisztítása, az adatbázis tényleges összeállítása.
- **Elemzés 1**, a mérések elvégzése a különböző területi szinteken: alternatív modellek futtatása robusztussági vizsgálat céljából (szakértői fókuszcsoportos interjúkkal támogatva az eredmények verifikálása céljából).
- **Elemzés 2**, kvalitatív elemzés: 3 esettanulmány készítése azokról a magyarországi kistérségekről és városokról, amelyeknek legrosszabb a modellbeli illeszkedése. Fókuszkérdés: ott milyen különleges (és pozitív esetben esetleg másutt is adaptálható) ok vezetett ahhoz, hogy sokkal jobb az abszorpciósi képesség, mint másutt.
- **Jelentéskészítés**: a végső értékelés elkészítése, szövegezés, fejlesztéspolitikai javaslatok megfogalmazása.

Adatigény

I. Európai országokra és régiókra vonatkozó társadalmi, gazdasági adatbázis

Adatbázis birtokosa: EUROSTAT (Európai Unió Statisztikai Hivatala)

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Felhasználás feltételei: nincs, interneten szabadon hozzáférhető

Költség: 0 (nyilvános)

Felosztás: Ágazati (országos) és Regionális/Városi (REGIO, URBAN AUDIT) adatok

Relevancia: a statisztikai adatokon nyugvó kvantitatív értékeléshez szükséges adatokat tartalmazza

Megbízhatóság: döntően megbízható, az Európai Unió hivatalos adatai a nemzeti statisztikai hivatalok adatai alapján

Területi szint: Országok (NUTS 0; EU-27, csatlakozásra váró országok, EFTA országok, USA, Japán stb.), régiók (NUTS 1, 2, 3; EU-27, csatlakozásra váró országok, EFTA országok, USA, Japán stb.), városi adatok (EU-27 országok, Török., Horvát., Norvégia, Svájc). Egyes országok esetében a területi szintek és egységek száma változott az elmúlt években; az EU-27 esetében jelenleg a NUTS 2006 (2008.01.01.) alapján 97 NUTS 1, 271 NUTS 2, 1303 NUTS 3 egység szerepel az adatbázisban. Az interneten elérhető adatbázisban a területi beosztás az aktuális, korábbi beosztásokra nincs fent adat.

Időbeli terjedeleme: mutatótól függ, de jellemzően 1995-2008.

II. Európai országok és régiók fejlesztési támogatásaira vonatkozó adatbázis

Adatbázis birtokosa: DG Regional Policy

Országos adatok:

http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/fonds/pdf/annexe-recto.pdf

http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/fonds/pdf/annexe-verso.pdf

Regionális adatok:

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/expenditure_final_annex1.xls

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/expenditure_final_annex2.xls

Felhasználás feltételei: nincs, interneten szabadon hozzáférhető

Költség: 0 (nyilvános)

Felosztás: költségvetési periódusokra és évekre, országonként, régióként, célkitűzésenként

Relevancia: a statisztikai adatokon nyugvó kvantitatív értékeléshez szükséges adatokat tartalmazza

Megbízhatóság: megbízható

Területi szint: országos, regionális (NUTS 2 és 3)

Időbeli terjedeleme: 2000-2006, 2007-2013

összegyűjtött kérdések (gyakran csak témakörök) révén képes irányítani, fókuszálni a beszélgetést, a válaszadónak is nagy befolyása van az interjú menetére: az egyes témákról alkotott ismeretétől, véleményétől, érzéseitől függően ugyanis az interjúzó kisebb-nagyobb mértékben eltérhet az interjúfónáltól. Az interjúfónál rugalmas használatát az indokolja, hogy a kérdező és a válaszoló között személyes kapcsolat alakuljon ki, amelynek során az interjúalany saját kognitív struktúráját követve megismerhetők mögöttes attitűdjei, értékrendje, valóságfelfogása is, s nem csupán a tényszerű adatok, információk kérdezhetők le.

III. KSH STADAT

Adatbázis birtokosa: Központi Statisztikai Hivatal

http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL

Felhasználás feltételei: nincs, interneten szabadon hozzáférhető

Költség: 0 (nyilvános); a letöltött adattáblákat adatbázisba szükséges rendezni, ami erőforrást igényel

Felosztás: Népeesség, Társadalom, Általános gazdasági mutatók, Gazdasági ágazatok, Környezet

Relevancia: a statisztikai adatokon nyugvó kvantitatív értékeléshez szükséges adatokat tartalmazza

Megbízhatóság: megbízható

Területi szint: regionális (NUTS 2 és 3)

Időbeli terjedelem: mutatótól függ, de jellemzően 2000-2009.

IV. KSH T-STAR

Adatbázis birtokosa: Központi Statisztikai Hivatal

Felhasználás feltételei: interneten szabadon hozzáférhető, de jelentős tisztítási munkákat kíván meg, az adatszerkezet a nyilvánosan elérhető formában elemzésre alkalmatlan. Ajánlattevő a teljes adatbázissal rendelkezik, és a szükséges tisztítási munkákat már elvégezte, így az adatbázis azonnali elemezhető formában rendelkezésünkre áll.

Költség: beszerzési költség nincs, adattisztítási költsége (a már elvégzett munkánk értéke) jelentős

Felosztás: Elsősorban települési infrastrukturális és ellátottsági adatok, de munkanélküliség is

Relevancia: a statisztikai adatokon nyugvó, kistérségi és városi szintű kvantitatív értékeléshez szükséges adatokat tartalmazza

Megbízhatóság: megbízható

Területi szint: település (NUTS 5)

Időbeli terjedelem: mutatótól függően 1990-2009.

V. Települési Gazdasági Erő – kistérségi GDP-beclés

Mivel a hivatalos statisztikai számbavétel az alkalmazott definíciók adta korlátok következtében csak megyei szinten – s abból aggregálva regionális szinten – tudja közölni a területi GDP-adatokat, Ajánlattevő évről-évre standard módszertan mentén előállítja a Települési Gazdasági Erő elnevezésű adatsort, ami a hivatalos megyei GDP-volumenek dezaggregálása révén települési, s abból származtatva kistérségi szinten állít elő a gazdasági teljesítményre utaló mérőszámot. Ezt az unikális adatbázist is fel kívánjuk használni értékelésünk során.

VI. Születéskor várható élettartam

A KSH külön kérésre – a halálozási statisztikák alapján – elő tudja állítani évenként és nemenként a születéskor várható élettartam kistérségi és városi adatait. Ajánlattevő az 1990-2009. közötti évekre rendelkezik is ezzel az adatbázissal. A számítás megbízhatósága 50 ezer fő lélekszám alatt fokozatosan romlik, így kistéleülésekre már megbízhatóan nem használható ez az indikátor. De kistérségi vizsgálatok esetén kiválóan működik, bár a legkisebb lélekszámú kistérségeknél már célszerűbb többéves átlagokkal számolni, kiszűrve ezzel az esetleges évek közötti ingadozásokat.

VII. Ingatlanárak

A KSH városokra éves gyakorisággal összeállítja az ingatlanforgalmi adatok alapján az ingatlanárak adatbázisát, nagyobb városok esetén városrészekre lebontva. Az adatbázis megvásárolható, költsége nem haladja meg az értékeléshez ésszerűen igénybe vehető beszerzési költségeket. Ajánlattevőnek a korábbi évekre rendelkezésére áll ez az adatbázis, így felhasználásában gyakorlatunk van, az értékeléshez mindössze a frissítést kell megoldani.

VIII. Projektsoros, a projektmegvalósítás helyszínét is tartalmazó EMIR adatbázis

Releváns dokumentumok:

Az értékelés elvégzése során a következő típusú dokumentumokat kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni:

- 1) Az értékelési célok kontextusát definiáló hazai és uniós tervezési dokumentumok, amelyek közül a legfontosabbak az I. NFT, az ÚMFT, az EU 2020 stratégia.
- 2) Az európai folyamatokat értékelő és összefoglaló jelentések:
 - Ötödik Kohéziós Jelentés
 - Ex-Post Evaluation of Cohesion Policy programmes 2000-06 co-financed by the ERDF. (Objective 1 & 2) Synthesis Report.
 - Negyedik Kohéziós Jelentés (EC 2007)
- 3) EU-szintű adatbázisok felhasználásával kapcsolatos dokumentumok:
 - <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
 - European Communities (2007) „Regions in the European Union. Nomenclature of territorial units for statistics NUTS 2006 /EU-27” Publications Office of the European Union, Luxembourg.
 - European Union (2010) „European Regional and Urban Statistics Reference Guide” Publications Office of the European Union, Luxembourg.
 - Szabó P. (2005) „Az Európai Unió regionális indikátorai” in: Regionális elemzési módszerek. Regionális Tudományi Tanulmányok 11. ELTE Regionális Földrajzi tanszék–MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 31-34.

A felsorolás egyik kategóriában sem teljes körű, ezek mellett az indító jelentésig meghatározásra kerülnek további olyan dokumentumok, amelyek az adott kategóriában meghatározó jelentőséggel bírnak a dokumentum elemzés során.

A 2. mintafeladat kidolgozása: a 2014. utáni programozási időszakra való felkészülés támogatása

A mintafeladat értelmezése

A 2. mintafeladattal kapcsolatban Ajánlatkérő a 2014 utáni programozási időszakra való felkészülés támogatásához kapcsolódó értékelés tervének kidolgozását kérte. Iránymutatásként a következő kérdéseket jelölte meg olyanként, amelyek relevanciával bírnak:

- Hogyan, milyen módszerrel értékelhetőek a különböző beavatkozás típusok közötti kapcsolódások, szinergikus hatások egy adott területi egységet érintően (pl. régió vagy kistérség esetén)?
- Milyen kérdések mentén, milyen módszerrel vizsgálná az egyes beavatkozás típusok közötti kapcsolódások megfeleltetését?
- Milyen szempontok mentén értékelné a végrehajtás intézményrendszert a területi kohézió és az integrált programok megvalósulása tekintetében?

A kérdések megválaszolása Ajánlatkérőt abban segíti, hogy miként lehet megvalósítani az Új Széchenyi Terv kapcsán a következő két évben, változatlan fejlesztéspolitikai keretek között, majd 2014-től az új keretekben egy működőképes „place-based” szemléletű, a decentralizált támogatásokban és intézményi megoldásokban gondolkodó területfejlesztést és fejlesztéspolitikát. A 2014-2020-as fejlesztéspolitikai ciklus legfrissebb rendelet-tervezetei¹⁵ szerint a 2014-2020. közötti fejlesztéspolitikai időszakban javulnak a szinergiák esélyei, mert bár az EMVA nem kerül a strukturális alapok fennhatósága alá teljesen, de legalább

- közös nemzeti stratégiában (partnerségi szerződésben) tervezik működtetni az összes alapot;
- újra létezik multi-fund OP; bár igaz, prioritásonként továbbra is mono fund szemléletű lesz a finanszírozás, de így is könnyebb koherenciát teremteni két TÁMOP prioritás között, mint két OP között;
- lehet integrált területi beavatkozásokat kijelölni, végrehajtó szervvel és arra direktben forrást allokálni (kb. az LHH tervezési technológia);
- minden program a célterületén kívül költheti el pénze bizonyos (talán 10) %-át, vagyis pl. ha megint kizárják a falusi térségeket a GOP alól, a GOP pénzének egy részét ettől függetlenül elköltheti a falusi térségekben;
- emellett minden programnak ki kell jelölnie azt a maximum 3 célt, amit az EU 2020 Stratégia céljai közül szolgálni akar, és oda kell költeni forrásai bizonyos hányadát. Így egyfajta határozott tematikus koncentráció valósul meg a forráskoordinációban.

A fejlesztéspolitikai kontextus és a szabályozási kudarcok elmélete

Az Európai Unió a tervbe vett szabályozási változásokkal – tanulva a korábbi időszak szabályozási kudarcából – a „place-based” szemléletű, integrált projektek megvalósulása előtt álló akadályokat kívánja elhárítani. Az értékelés megtervezésekor így **célszerű a szabályozási kudarcok elméletéből** kiindulni.

A jóléti közgazdaságtan két tétele szerint piaci kudarcok hiányában a kormányzat egyetlen feladata a jövedelmek és források elosztása. Azonban a tökéletes verseny feltételeinek nem teljesülése esetén a kormányzati beavatkozás e területeken kívül is indokolt lehet. A kormányzati beavatkozások esetén azonban kulcskérdés, hogy segítségével elérhető-e egy társadalmilag optimálisabb helyzet, képes-e a kormányzat (pl. szabályozási) beavatkozásaival megoldani a felmerülő piaci problémákat, vagy rosszabb helyzet alakul ki, mint ha tisztán piaci alapokon hagytuk volna a javak előállítását. Charles Wolf (1979), a kormányzati kudarcok elméletének kidolgozója négy okot említ meg, amik a kormányzati szektor szabályozási kudarcához vezethetnek: a bevételek és költségek szétválasztását; az internalitások és szervezeti célok előfordulását; a származásos externáliákat; valamint méltányossági problémákat.

A fejlesztéspolitikai szabályozási kudarcok feltételezéseink szerint olyan kormányzati kudarcok, amelyekben a nem megfelelő szabályozás megakadályozza (de legalábbis megnehezíti, ill. túlzottan költségessé teszi) bizonyos konkrét és társadalmilag hasznos fejlesztések (projektek) létrejöttét, illetve sikeres megvalósulását. Feltételezéseink szerint a fejlesztéspolitika szabályozási (ezen belül is különösen az integrált projektekkal és programokkal kapcsolatos) kudarcjai mögött okként elsősorban az áll, hogy a fejlesztéspolitikai szervezetrendszer különböző egységei egymással rivalizáló, illetve összhangban nem levő szervezeti célokat követnek, tehát elsősorban az internalitások és szervezeti célok vezetnek a kormányzati kudarchoz.

Mіндеbből fakadóan az integrált projektek megvalósításának esélye az ágazati szabályozás túlsúlyán túl területi szempontból is kicsi, illetve véletlenszerű. A fejlesztéspolitika az integrált megközelítést ma néhány kisebb volumenű programon keresztül érvényesíti: LHH, pólusprogram, IVS, valamint nagyobb forrásmennyiséggel az egyébként ágazati célokat is erősen szolgáló, integrált projekteket csak kisebb mértékben indítani képes regionális operatív programok. (Az EMVA által finanszírozott LEADER-program vizsgálatától ezen értékelés keretében eltekintünk.)

Ugyanakkor hazai és nemzetközi vizsgálatokból azt is tudjuk, hogy helyi szinten bizonyos esetekben megvalósul a projektek integrációja, mivel a fejlesztési források egy (akár jelentős) része „fejlesztési központokba” (Csite-Szepesi 2008, Keller 2008, Bruszt-Vedres 2010) áramlik. A fejlesztési központok olyan helyi és térségi forrásszerző és -felhasználó hálózatok, amelyek egy közös fejlesztési vízió céljainak megvalósítása érdekében rendszeresen együttműködő szervezeteket tömörítenek. Tagjaik között gyakoriak a tulajdonosi átfedések. A fejlesztési központok jellemzően egy-egy települési önkormányzat bázisán jöttek létre, s fontos tulajdonságuk, hogy olyan pályázatkészítő és projektmenedzsment kapacitásokat (Kovách-Kucerova 2006) építettek ki, amelyek alkalmasak egyszerre sok és nagy volumenű fejlesztési projekt kidolgozására és megvalósítására, de legalábbis egymásra épülő projektek láncolatának felfűzésére. Éppen ezért egy, a maihoz hasonló forráselosztási technikákat működtető fejlesztéspolitikai rendszerben a fejlesztési központok lehetnek részben azok a bázisok, amelyek révén, vagy amelyeken keresztül működtethető egy „place-based” szemléletű, integrált térségi programokra épülő mechanizmus, s így közelebb tudunk kerülni a területi kohézióval kapcsolatos célok megvalósulásához.

Értékelési kérdések és hipotézisek

Értelmezésünk szerint a 2. mintafeladat Ajánlatkérő által megadott kérdései két témacsoportba rendelhetők:

I. Beavatkozások közti szinergiák és kapcsolódások területi vizsgálata

II. A tervezés és végrehajtás értékelése

I. Beavatkozások közti szinergiák és kapcsolódások területi vizsgálata: Hogyan, milyen módszerrel értékelhetők a különböző beavatkozás-típusok közötti kapcsolódások, szinergikus hatások egy adott területi egységet érintően (pl. régió vagy kistérség esetén)?

- Az egyes fejlesztéstípusok (gazdaság-, turizmus, humán infrastruktúra, környezet-, közlekedés-fejlesztés) között kimutathatók-e területi szinten szinergikus hatások?
- Mennyire torzítják a fejlesztések eredményeit a kialakult koncentrációk? Létrejöttek-e valóban „fejlesztési központok” és ezek fejlődését új pályára tudták-e állítani a támogatások?

II.a. A tervezés és végrehajtás értékelése 1: Milyen kérdések mentén, milyen módszerrel vizsgálná az egyes beavatkozás-típusok közötti kapcsolódások megfelelőségét?

- Biztosított volt-e a különböző kiírásokon megvalósítandó projektsomagok együttes tervezése, elegendő és elegendően biztos információ állt-e a projektgazdák rendelkezésére a még ki nem írt, de várhatóan kiírásra kerülő konstrukciók tartalmát és időzítését tekintve?
- Milyen összhang figyelhető meg a célcsoport-lehatárolásban (fejlesztő kiválasztási feltételekben)?
- Milyen összhang figyelhető meg a fejlesztési célok preferálásában a konstrukció-típusok között (projekt-pontozási feltételek)?

II.b. A tervezés és végrehajtás értékelése 2: Milyen szempontok mentén értékelné a végrehajtás intézményrendszert a területi kohézió és az integrált programok megvalósulása tekintetében?

- Milyen tervezéskoordinációs mechanizmusok segítették a beavatkozások összehangolását?
- Milyen tervezéskoordinációs mechanizmusok segítették a beavatkozásoknak és az ÚMFT-n kívüli (pl. ÚMVP) kormányzati lépések közötti összhang megteremtését?
- Milyen tényleges összehangolások történtek a gyakorlatban a célcsoportban és a projekt-célokban?
- Mennyiben korlátozták a szinergiák kialakulását az azonos célt szolgáló konstrukciók szétválasztásai (hol, milyen tényezők mentén vágták külön kiírásokra az azonos célt megfogalmazó kiírásokat)?
- Milyen az intézményrendszer területi partnerség befogadó képessége, hogyan kezelték a partnerségi folyamatban érkező összehangolási igényeket?
- Mennyire kezelték rugalmasan az egyes intézmények, intézményi szereplők az LHH-programból érkező projektek befogadását?

A szinergikus hatások feltárása és a beavatkozások közti kapcsolódások értékelése során a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg:

- H1. Az ágazati megközelítés, a források szektorális szempontok szerinti „pántlikázása” eltorzítja a fejlesztési tervezést, azt lényegében véve forrás-felhasználási tervezéssé alakíthatja (röviden: ÁGAZATI MEGKÖZELÍTÉS);
- H2. A Strukturális Alapok három célterületének eltérő jogosultsági és eljárásrendi szabályai (szerződés-kötési, lehívási, beszámolási és ellenőrzési gyakorlatok) jelentős adminisztratív többletterheket rónak az egyes részprojektekre, és az integrált fejlesztések megvalósítását nehezítik (röviden: CÉLKITŰZÉS);
- H3. A mono-fund megközelítés mellett az integrált fejlesztések tervezhetősége és megvalósíthatósága szempontjából az ESZA és ERFA alapok közti, általánosan 10%-os, egyes esetekben 15%-os átjárhatóság nem elegendő eszköz, és a jelenlegi szabályozás szerint jelentős adminisztrációs terhet generál (röviden: MONO-FUND);
- H4. Az új típusú város-vidék kapcsolat megteremtését célzó településfejlesztési stratégiát a vidéki térségek lehatárolása és a strukturális és vidékfejlesztési támogatások elkülönülése nem támogatja, illetve a rendszerek közti demarkációs szabályozás, valamint koordináció hatékonysága megkérdőjelezhető (röviden: SA-VIDÉKF);
- H5. Az integrált fejlesztésekkel kapcsolatos beválasztási és összetételi (open access) szabályozás hiánya a kedvezményezettek körének önkényes és a fejlesztés, illetve a támogatás céljával ellentétes szelekciójához vezet. Erre példa lehet a projektgazdák azon stratégiája, hogy az integrált projektelképzelést megpróbálják beleerőltetni egy nem rászabott

kiírásra, így kimaradnak belőle olyan elemek, amelyek egyébként elengedhetetlenek lennének a projekt sikeréhez (röviden: TEVÉKENYSÉG KORLÁTOZÁS);

- H6. A kohéziós politika célkitűzéseinek adminisztratív egységek szerinti szigorú demarkációja, valamint az ehhez kapcsolódó költségvetési allokációk nehezítik az adott földrajzi egységekhez tartozó, vagy gazdasági folyamatok által behatárolt (funkcionális) térségek integrált kezelését (röviden: INTEGRÁLT FÖLDRAJZI EGYSÉG);
- H7. A döntési mechanizmusok, a projektszponzorok projekt kiválasztással kapcsolatos egyértelmű és elkülönülő felelőssége meghiúsítja a különböző programokba befogadható projektekből álló integrált fejlesztést (röviden: INTÉZMÉNYI PROBLÉMA);
- H8. Az integrált fejlesztések szinergikus hatása sem a projektek kiválasztásakor, sem sikeres befejezésekor nem kerül számbavételre (röviden: PROJEKTKIVÁLASZTÁSI KUDARC).
- H9. Uniós és nem uniós (jellemzően hazai) források együttes kezelésének nehézségei (röviden: EU-NEM EU FORRÁS);
- H10. Az integrált fejlesztések hosszabb idejűek lehetnek, mint a projektekre előzetesen engedélyezett intervallumok (IDŐTARTAM);
- H11. Az integráltságot feltételező projektek (hosszabb időtartamuk miatt is) sokszor nagyobb rugalmasságot kívánnak, mint amit a szabályozás projektszinten tolerálni tud. E projekteknél jellemzően stabilak ugyan a céljaik, de a szereplők köre miatt (pl. egy intenzív szociális munkát igénylő célcsoport miatt) az egyes tevékenységei nehezen előre tervezhetőek, amely rugalmassági igényt a több forrásból, több szabályozáson átnyúló megvalósítás nem tud kezelni vagy csak nagyon magas költségek árán tud kezelni (röviden: RUGALMATLANSÁG).

Az értékelés végrehajtására javasolt módszertani rendszer

A következő táblázatban azt tüntettük fel, hogy a két kérdéscsoportot milyen módszertan alkalmazásával kívánjuk vizsgálni:

Kérdéscsoport	Módszer
I. Beavatkozások közti szinergiák és kapcsolódások területi vizsgálata	I. Szinergikus hatások mérése (kvantitatív módszer) II. A fejlesztési központok azonosítása (kvantitatív módszer)
II. A tervezés és végrehajtás értékelése	III. Esettanulmány (kvalitatív módszer) IV. A központi intézményrendszer vizsgálata (kvalitatív módszer)

I. Szinergikus hatások térökonometriai becslése

A szinergikus hatások vizsgálata során az egymástól többé-kevésbé független programok hatásainak egymást erősítő vagy egymást gyengítő jellegét kívánjuk vizsgálni. A hatásútvonal vizsgálata mellett kellően magas számú megfigyelés esetén ökonometriai eszközöket is használhatunk. Magyarországon a kistérségi vagy ez alatti területi szintek jelentik azt a minimális megfigyelési elemszámot, amelyek esetében az ökonometriai hatásvizsgálat egyáltalán szóba jöhet. A beavatkozások hatásait a beavatkozásokat jelölő kétértékű („dummy”) változókkal mérjük. A vizsgált beavatkozásokat maximum 5-8 csoportra bontva igen jelentős számú kétértékű változót tudunk kreálni, amelyek

- minden egyes támogatás esetén a támogatás tényét jelölik az adott területi egység vonatkozásában,
- a kétértékű változók szorzatának a modellbe illesztése méri az esetleges egymásra hatásokat, „szinergiákat”. A kétértékű változók szorzatával előálló változó valójában azt méri, hogy a vizsgálat (pl. egy főre jutó PPS GDP) és a támogatás közötti kapcsolat megváltozott-e a másik támogatás jelenlétének hatására.

Az ÚMFT 5. prioritása a 7 regionális operatív program mellett négy országos OP-t (GOP, KEOP, TÁMOP, TIOP) sorol fel az ÚMVP-n kívül olyan operatív programként, amelyik a területfejlesztési célok megvalósításáért leginkább felelős. Mivel az ÚMVP támogatási adatbázisát valószínűleg nem tudjuk bevonni vizsgálatainkba (pedig kistérségi szinten az is releváns lehetne), így ez a módszertani fejezetünk a többi felsorolt OP-t érinti. Mivel az ÚMVP 5000 fő feletti településeken nincs jelen, így városi vizsgálatainkat (eltekintve a néhány 5ezer fő alatti várostól) nem érinti ennek az adatbázisnak a hiánya.

A modellszűkítés felírása megköveteli, hogy ne legyen túlságosan magas számú a „szorzat-dummyk” és az egyedüli dummyk száma a megfigyelések számához képest. Ez az adatbázistól függően azt is igényelheti, hogy bizonyos beavatkozásokat össze kell vonni.

Fontos megjegyezni, hogy ezzel a technikával csak azon beavatkozások hatásait tudjuk egymástól szeparálni, amelyeknek más a támogatott körük. Amennyiben két program pontosan ugyanazokat a területi egységeket részesítette támogatásban, akkor csak a két program együttes hatását és más programokkal való együttes szinergiáját tudjuk mérni.

A vizsgálat területi szintjei: kistérség és az 5 ezer fő feletti települések klaszterei

Időtáv: 2004-2011.

Függő (cél) változók:

- foglalkoztatottak száma
- kistérségi/települési becsült GDP (Települési Gazdasági Erő)
- ingatlanpiaci árak (városfejlesztésnél)
- születéskor várható élettartam (humán fejlesztéseknél)

Az egyes beavatkozás-típusoknak saját hatásútvonaluk van, eredményeik különbözőek. Amiben egy platformra lehet őket hozni, az a foglalkoztatási és GDP hatás. Az ingatlanpiaci és születéskor várható élettartam két beavatkozás-típus esetén használható.

A célváltozóként megjelölt egy főre, illetve egy foglalkoztatottra jutó PPS GDP egyaránt területileg erősen korrelált adat (jelenség). Emiatt az ökonometriai vizsgálat során szűrniük kell a területi korrelációból fakadó torzítás ellen. Ennek érdekében a

dummy változókat ún. területi ökonometriai modellekbe illesztjük be. Mindegyik modell az OLS technika területi változata, így a jelen megközelítés a difference-in-difference, azaz különbségek különbsége becslés egy variánsának fogható fel.

A területi autokorreláció miatt az OLS becslés torzított és nem hatásos, emiatt alkalmazásával téves következtetések vonhatók le. Ehelyett a területi autokorrelációt figyelembe vevő modellt kell illeszteni. A területi autokorreláció figyelembevételének egyik lehetséges útja a térben késleltetett függő változó értékeinek szerepeltetése a regresszió során. Ez az ún. területi autoregresszió modellje (SAR):

$$y = \rho W_y + \beta X + \gamma D + \varepsilon$$

ahol ρ az autoregressziós együttható, a W_y szorzat adja meg az egyes kistérségek szomszédainak átlagos jövedelmét, és a hibatag nulla várható értékű, σ szórású, X további magyarázó változók, D a kétértékű változók és szorzataik mátrixa. Bár formálisan nem történt más, mint a térben késleltetett változó bekerült a regresszióba, mégis most már nem becsülhető a modell OLS-sel, mivel a késleltetett endogén változó miatt az OLS által becsült együttható torzított és a becslés nem hatásos. A fenti regressziós modellt likelihood függvény maximalizálásával lehet megoldani, amelyet általában nem lehet analitikusan elvégezni, ezért a fenti térökonometriai modell alkalmazásához a numerikus technikákat ismerő szoftverek (pl. Matlab) alkalmazása elkerülhetetlen. LeSage Térökonometriai Toolboxa segítségével minimális Matlab felhasználói ismeretek és gyakorlat birtokában azonban könnyen elvégezhető a számítás.

A modell becsült paramétereinek vizsgálata előtt azonban meg kell vizsgálni, hogy a korrekció alkalmazásával eltűnt-e a modell hibatagjaiból az autokorreláció. Ehhez Lagrange multiplikátor tesztet kell alkalmazni, amelynek értéke $\chi^2(1)$ eloszlást követ. Ennek 99%-os szignifikancia-szintjéhez tartozó értéke 6.635, ehhez kell hasonlítanunk a tesztstatisztika értékét. Ha a regresszió illeszkedési jósága és a magyarázó változók szignifikanciája ellenére a reziduumok további területi autokorrelációt mutatnak, akkor alkalmasabb modellt kell keresni.

A hibatag autokorreláltságát közvetlenül modellezi a SEM modell (Spatial Autoregressive Error Model, ld. következő egyenlet).

$$y = X\beta + \gamma D + u$$
$$u = \lambda W u + \varepsilon$$

A modellspecifikációban szereplő λ méri a hibatag autokorreláltságát. Amennyiben λ szignifikáns, akkor a modellben alkalmazott korrekció megfelelő.

Ha a külön-külön becsült ρ illetve λ paraméterek egyaránt szignifikánsnak bizonyulnak, akkor felmerült a gyanú, hogy az ún. általános területi modell (SAC) alkalmazásával nem lehet-e pontosabb becslést készíteni. A modell az alábbiak szerint írható fel:

$$y = \rho W_1 y + \beta X + \gamma D + u$$
$$u = \lambda W_2 u + \varepsilon$$

ahol W_1 és W_2 szomszédsági mátrixok lehetnek azonosak is, de különbözők is. Amennyiben $W_1 = W_2$ a modell becslése során identifikációs problémák léphetnek fel, ezért jellemzően különböző szomszédsági fokot reprezentáló mátrixokat szokás választani. Mivel semmilyen a priori információ nincs (önmagában a regressziós modellből következően) arra nézve, hogy hogyan kell megválasztani e két mátrixot, ezért praktikusán több lehetőséget is végig kell próbálni. Általában az egyik mátrix az első, a másik a második szomszédsági fokot reprezentálja.

II. A fejlesztési központok vizsgálata

A helyi-térségi fejlesztési központok az EU támogatások hazai lehívásának és felhasználásának meghatározó súlyú aktorai. Matematikai-statisztikai eszközök alkalmazásával azonosítani kívánjuk a fejlesztési központok csoportját, klaszterét. Az azonosítás eredményei a tervezést a következő területeken segíthetik:

- amennyiben klaszterek átfedést mutatnak a végrehajtási kockázatok előfordulásának térbeliségével, akkor előre lehet tervezni, hogy hol érdemes segítséget nyújtani a végrehajtás során
- amennyiben látszódik, hogy kik azok, akik e versenyben sokkal több forrást szereznek meg, mint ami a különböző forráselosztási elképzelések alapján az adott térség vagy település fejlesztésével kapcsolatban reálisan elfogadható, akkor velük érdemesebb IVS vagy LHH típusú, felső támogatási összegkorlátot tartalmazó, a 2014-2020. közötti fejlesztési tervidőszakra szóló „alkut” kötni.

A fejlesztési központok azonosítása során feltételezzük, hogy a hálózat legfontosabb aktora – a hálózati tagok integrátora – a települési önkormányzat. A vele együttműködő szervezeteket (pl. közintézmények, civil szervezetek, gazdasági társaságok, kistérségi munkaszervezetek) az jellemzi, hogy

1. Az EU támogatású pályázati kiírásokra sok (az átlagosnál több) pályázatot nyújtanak be
2. E pályázatok tematikájukban sokfélék (az átlagosnál többfélék)
3. Magas (az átlagost meghaladó) a megvalósított projektek összköltségvetése.

Mivel azt feltételezzük, hogy a fejlesztési központok, mint hálózatok kulcsszereplője a települési önkormányzat, ezért a fenti tulajdonságok (forrásszerzési teljesítmény) elsősorban rá jellemzők, s egy helyi-térségi forrásszerző hálózatot csak akkor

tekintünk fejlesztési központnak, ha ez a 3 feltétel az önkormányzatra és a többi, a településen¹⁶ fejlesztést megvalósító szervezet összességére is teljesül. Ahogy az alábbi táblázat mutatja, fejlesztési központnak csak azokat a települési hálózatokat tekintjük, amelyek esetében mind az önkormányzat, mind a hálózat többi tagjának forrásszerző teljesítménye meghaladja az átlagos szintet.

		A települési önkormányzat forrásszerzési teljesítménye	
		Magas	Alacsony
A többi települési aktor aggregált forrásszerzési teljesítménye	Magas	Fejlesztési központ	
	Alacsony		

A fejlesztési központok azonosításához a klaszterelemzés eljárásának alkalmazását javasoljuk.

III. Esettanulmányok

Szakmai ajánlatunkban az alábbi **11 esettanulmány** elkészítését javasoljuk.

- 2 darab fejlesztési központ esettanulmány keretében történő kvalitatív vizsgálata. A helyszíneket az értékelés-índító jelentés készítése során, Megbízóval egyeztetve jelöljük ki.

További javaslatunk a szinergiák esettanulmányok keretében történő feltárására:

- Javasoljuk valamely közös IH irányítás alatt, de több OP-ból és alapból megvalósult fejlesztés vizsgálatát, ahol a koordináció intézményi feltételei az átlagnál jobb összehangoltságot eredményezhettek volna egy területi ellátási probléma megoldásában. Mivel területi relevanciával a TÁMOP-TIOP kapcsolódások relevánsabbak, mint az ÁROP-EKOP kapcsolódások, ezért innen javasolunk választani egy közös cél mentén megvalósuló fejlesztést.
- A felzárkóztatást segítő intézmény kialakítása egy intézményhiányos környezetben (pl. szegregátumban), amelyben az ESZA-cél komoly ERFA-típusú fejlesztést is tartalmazott volna, így a két alap közti átjárhatóság korlátja tesztelhető. Javaslatunk: a monori Biztos Kezdet Gyermekház¹⁷ esete, amely a TÁMOP 5.2.2 pályázatából valósult volna meg, de a projekthez szükséges ingatlan fejlesztését csak további külső támogatók megjelenése tette lehetővé.
- Javasoljuk a célterületek (KMR vs. konvergencia régiók) közti koordináció problémáinak vizsgálatát. Itt két probléma halmozódik: egyrészt a régióhatárok átlépése, másrészt az eltérő forrás-felhasználási ütemezés (KMR radikálisan csökkenő ütemezése). Ez utóbbi sok szempontból nem racionális, a kisebb forrás egyenletesen is elosztható lenne. Konkrét javaslatunk a Kőrös-ér főcsatorna¹⁸ esetének elemzése.
- Földrajzi, környezeti okokból egységes társadalmi-gazdasági térséget alkotó területek fejlesztése, elsősorban vízrajzi szempontból nagy egységet alkotó területek integrált fejlesztése, ahol jól tesztelhető az alapok, célterületek közötti átjárhatóság, a hazai és uniós források összehangolása, a széttagolt intézményi felelőségek koordinációjára vonatkozó lehetőségek a jelenlegi szabályozási környezetben. Javaslatunk a nagyobbbrészt meghiúsult Balaton zászlóshajó program¹⁹, illetve e program valamely jól behatárolható elemének (pl. a turisztikai és közlekedésfejlesztési elemének) esettanulmányként való megvizsgálása.
- Javaslatunk egy LEADER csoportra épülő fejlesztési rendszer vizsgálata annak feltárására, hogy a LEADER-logika, a vidékfejlesztési források és a strukturális alapok forrásainak kombinálása milyen mértékben és milyen költségek árán valósítható meg a helyi közösségek számára. Javaslatunk vagy a viszonylag fiatal, de jól fókuszálható energetikai koncepció mentén KEOP, EMOP és EMVA forrásokra támaszkodó BÜKK-MAK LEADER csoport²⁰ mintaprojektjének vizsgálata, vagy a LEADER alapon szerveződő, de régóta más uniós forrásokat is közös fejlesztési koncepciójukba sikerrel becsatornázó Zala-KAR Helyi Értéket! Akciócsoport²¹ vizsgálata.
- Javasoljuk egy LHH-kistérség fejlesztési lehetőségeinek megvizsgálását, ahol nemcsak a „hagyományos” fejlesztéspolitikai gyakorlat, de a speciálisan integrált fejlesztések létrejöttét segíteni szándékozó eljárások hatékonysága is vizsgálható. Javaslatunk a Sásdi kistérség²² példája, amely az integrált fejlesztések vonatkozásában sok innovációt felmutató dél-dunántúli gyakorlat kontextusában tudja vizsgálni a problémákat és lehetőségeket a források kombinálhatósága terén, a fejlesztések helyi koordinációjában.
- Javasoljuk az LHH-program során tervezett olyan konkrét projekt vizsgálatát, amely az LHH-programban megpróbált élni az integráltság ígéretével, mindenekelett egy helyi igénynek a helyi foglalkoztatás növelésével egybekötött

¹⁶ Jelen javaslatunk településszintű vizsgálatot tartalmaz, ám jelezzük, hogy a kistérségi szinten szerveződő fejlesztési hálózatok forrásszerző teljesítményének vizsgálata indokoltá teheti az elemzés kistérségi szinten történő lefuttatását is.

¹⁷ <http://www.biztoskezdet.hu/site/doc/section/10/id/56>

¹⁸ http://www.nfu.hu/kozel_egymilliardos_belvizvedelmi_fejlesztes_nagykoroson_es_tersegeben

¹⁹ http://www.balatonregion.hu/balaton_gazdasagi_forum/public/menu.php?m=388 ill. <http://www.nol.hu/archivum/archiv-488758>

²⁰ <http://www.bukkmakleader.hu/>

²¹ <http://www.zalakar.hu/>

²² <http://www.stkt.hu/>

kielégítése terén. Ilyen projektterületek voltak pl. a szociális ellátás terén a fehérgyarmati²³ és a sárospataki²⁴ kistérségben, illetve az agrártermelés terén a bodrogközi²⁵ és az encsi²⁶ kistérségben. Megbízóval közösen kiválasztásra kerülő konkrét projekt példáján bemutatható, hogy ha a szabályozás nem változik, akkor az általánosnál erősebb intézményi koordináció mire lehet elegendő.

9. Hátrányos helyzetű térségben megvalósuló komplex fejlesztési program előtt lévő nehézségek és lehetőségek vizsgálata civil koordináció mellett, amelyen jól tesztelhetők a helyben szükséges koordináció költségei és korlátai, amelyeket a szabályozási környezet teremt egy integrált fejlesztés esetén. Javaslatunk a Máltai Szeretetszolgálat tarnabodi integrált fejlesztésének²⁷ vizsgálata, amelyben több év gyakorlatában feltárható, mennyiben és hogyan segítik vagy akadályozzák a különféle uniós források elosztási rendszerei egy hosszú távon szükséges integrált fejlesztés létrejöttét, illetve, hogy egy gyakorlott civil szervezet számára milyen költségeket és megoldásokat igényel ezen fejlesztések tartós működtetése.
10. Javasoljuk az egyik budapesti szociális városrehabilitáció projekt vizsgálatát, ahol a nagyvárosokban meglévő szakértői kapacitások és tudás mellett vizsgálhatók a KMR-specifikus szabályozási korlátok az integrált fejlesztésekben. Javaslatunk a Józsefvárosi Magdolna negyed²⁸ fejlesztési projektjének vizsgálata.

A következő táblázatban összefoglaljuk, hogy melyik javasolt esettanulmány előzetes hipotézisünk szerint mely szabályozási kudarca világit rá.

<i>Esettanulmány/ Szabályozási kudarok</i>	1-2.	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Fejlesztési Központ	egy IH, több OP	ESZA- ERFA	KMR- konv.	Nagy- térség	Leader	LHH kis- térség (DD)	LHH projekt	Civil	Szoc. város- rehab.
	Klaszter- elemzést követően kijelölendő	TÁMOP- TIOP	Biztos Kezdet	Kőrös- ér főcsat.	Balaton	Bükk- Mak v. ZalA- KAR	Sásd	szoc. v. agrár	Tarna- bod	Magdol- na
Ágazati megközelítés							X	X	X	
Célkitűzés				X						
Mono-fund		X	X				X	X	X	X
SA – Vidékfejlesztés	X					X	X	X		
Tevékenység korlátozás			X				X		X	X
Integrált földrajzi egység	X			X	X					
Intézményi probléma	X				X	X	X		X	
Projekt kiválasztási kudarcc		X			X		X	X	X	
EU – nem EU forrás			X		X		X		X	X
Időtartam probléma		X		X		X			X	X
Rugalmatlanság			X				X		X	

IV. Központi intézményrendszer kvalitatív vizsgálata

A végrehajtás intézményrendszerének a területi kohézió és az integrált programok megvalósulása kapcsán történő vizsgálata – a kérdés átfogó jellege miatt – nem nélkülözheti az intézményrendszer kvalitatív, feltáró módszertan alkalmazásával történő vizsgálatát. A kvalitatív eszközök közül kettő alkalmazását javasoljuk:

- a.) Az NFÜ, az IH-k, a KSZ-ek és a regionális fejlesztési tanácsok kompetens vezető munkatársaival történő félig strukturált interjú (mintegy 12 fő esetében)
- b.) Ugyanebben a körben 2 darab homogén fókuszcsoporthoz (FCS) készítése.

²³ http://fehergyarmatkisterseg.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=156&Itemid=73

²⁴ http://www.spatakikisterseg.hu/AROP_Projekt%20adatok.pdf

²⁵ <http://www.bodrogkoz.com/index.php/honlap-letrejjott>

²⁶ <http://encsikisterseg.fw.hu/>

²⁷ <http://www.maltai.hu/index.php?node=401>

²⁸ http://www.rev8.hu/csatolmanyok/proj_dokok/proj_dokok_5.pdf

A **félig strukturált interjú** kvalitatív kutatási technikának számít; célja, hogy az interjúalany életvilágáról (valóságfelfogásáról) gyűjtött információit, az interjúalany által elbeszélte jelenségeket a kutatási kérdés szempontjai szerint interpretálja. A kvalitatív interjú a kérdező és a válaszoló közötti interakcióra épül, s mint ilyen, rugalmasság, egymásra figyelem jellemzi. Bár a kérdező az előre összegyűjtött kérdések (gyakran csak témakörök) révén képes irányítani, fókuszálni a beszélgetést, a válaszadónak is nagy befolyása van az interjú menetére: az egyes témákról alkotott ismeretétől, véleményétől, érzéseitől függően ugyanis az interjúzó kisebb-nagyobb mértékben eltérhet az interjúfonáltól. Az interjúfonál rugalmas használatát az indokolja, hogy a kérdező és a válaszoló között személyes kapcsolat alakuljon ki, amelynek során az interjúalany saját kognitív struktúráját követve megismerhetők mögöttes attitűdjei, értékrendje, valóságfelfogása is, s nem csupán a tényszerű adatok, információk kérdezhetőek le.

Az **FCS** a piackutatásokban, illetve a politikai választási preferenciák megértésében az egyik leggyakrabban használt empirikus módszer, de az elmúlt időszakban a hazai fejlesztéspolitikai vizsgálatokban is elterjedőben van. A tipikusan 6-12 személyből álló csoporttal végzett vizsgálatban két kutató vesz részt: a beszélgetés irányítója (a moderátor) és asszisztense. A csoportok kialakítása ideáltipikusan kétféle logikát követhet: lehet a vizsgálat szempontjából releváns változók (nem, kor, társadalmi státus, etnikum, fogyasztói preferenciák stb.) szerint *homogén* vagy *heterogén* összetételű, elsősorban a megválaszolendő kérdés(ek) függvényében. A jelen esetben homogén összetételű fókuszcsoportot javasolunk, melyre 6-8 fejlesztéspolitikai vezetőt kívánunk meghívni.

Az értékelés részfeladatai

Az értékelési feladat az alábbi munkafázisokra kívánjuk osztani:

- **Elő kutatás** (irodalomgyűjtés, metaelemzés): a témában eddig született legfontosabb releváns értékelések bemutatása, azok tanulságainak levonása és beépítése az elemzési tervbe, kvalitatív kutatási terv elkészítése
- **Előkészítés 1**, az elemzési terv összeállítása: az értékelésben elkészítendő ökonometriai modellek felvázolása, a nem ökonometriai eszközöket alkalmazó vizsgálatok specifikálása, a lehetséges problémák feltárása.
- **Előkészítés 2**, az adatbázis összeállítása, az elemzéshez szükséges adatbázis tervének elkészítése, a hiányzó adatok beszerzése, tisztítása, az adatbázis tényleges összeállítása.
- **Elemzés 1**, a mérések elvégzése a különböző területi szinteken: alternatív modellek futtatása robusztussági vizsgálat céljából (szakértői fókuszcsoportos interjúkkal támogatva az eredmények verifikálása céljából).
- **Elemzés 2**, kvalitatív adatfelvételek és elemzések megvalósítása (11 esettanulmány, 12 interjú, 2 fókuszcsoport)
- **Jelentéskészítés**: a végső értékelés elkészítése, szövegezés, fejlesztéspolitikai javaslatok megfogalmazása.

Adatigény

I. KSH STADAT

Adatbázis birtokosa: Központi Statisztikai Hivatal

http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL

Felhasználás feltételei: nincs, interneten szabadon hozzáférhető

Költség: 0 (nyilvános); a letöltött adattáblákat adatbázisba szükséges rendezni, ami erőforrást igényel

Felosztás: Népeség, Társadalom, Általános gazdasági mutatók, Gazdasági ágazatok, Környezet

Relevancia: a statisztikai adatokon nyugvó kvantitatív értékeléshez szükséges adatokat tartalmazza

Megbízhatóság: megbízható

Területi szint: regionális (NUTS 2 és 3)

Időbeli terjedeleme: mutatótól függ, de jellemzően 2000-2009.

II. KSH T-STAR

Adatbázis birtokosa: Központi Statisztikai Hivatal

Felhasználás feltételei: interneten szabadon hozzáférhető, de jelentős tisztítási munkákat kíván meg, az adatszerkezet a nyilvánosan elérhető formában elemzésre alkalmatlan. Ajánlattevő a teljes adatbázissal rendelkezik, és a szükséges tisztítási munkákat már elvégezte, így az adatbázis azonnali elemezhető formában rendelkezésünkre áll.

Költség: beszerzési költség nincs, adattisztítási költsége jelentős

Felosztás: Elsősorban települési infrastrukturális és ellátottsági adatok, de munkanélküliség is

Relevancia: a statisztikai adatokon nyugvó, kistérségi és városi szintű kvantitatív értékeléshez szükséges adatokat tartalmazza

Megbízhatóság: megbízható

Területi szint: település (NUTS 5)

Időbeli terjedeleme: mutatótól függően 1990-2009.

III. Települési Gazdasági Erő – kistérségi GDP-becslés

Mivel a hivatalos statisztikai számbavétel az alkalmazott definíciók adta korlátok következtében csak megyei szinten – s abból aggregálva regionális szinten – tudja közölni a területi GDP-adatokat, Ajánlattevő évről-évre standard módszertan mentén előállítja a Települési Gazdasági Erő elnevezésű adatsort, ami a hivatalos megyei GDP-volumenek dezaggregálása révén települési, s abból származtatva kistérségi szinten állít elő a gazdasági teljesítményre utaló mérőszámot. Ezt az unikális adatbázist is fel kívánjuk használni értékelésünk során.

IV. Születéskor várható élettartam

A KSH külön kérésre – a halálozási statisztikák alapján – elő tudja állítani évenként és nemenként a születéskor várható élettartam kistérségi és városi adatait. Ajánlattevő az 1990-2009. közötti évekre rendelkezik is ezzel az adatbázissal. A számítás megbízhatósága 50 ezer fő lélekszám alatt fokozatosan romlik, így kistépülésekre már megbízhatóan nem

használható ez az indikátor. De kistérségi vizsgálatok esetén kiválóan működik, bár a legkisebb lélekszámú kistérségeknél már célszerűbb többéves átlagokkal számolni, kiszűrve ezzel az esetleges évek közötti ingadozásokat.

V. Ingatlanárak

A KSH városokra éves gyakorisággal összeállítja az ingatlanforgalmi adatok alapján az ingatlanárak adatbázisát, nagyobb városok esetén városrészekre lebontva. Az adatbázis megvásárolható, költsége nem haladja meg az értékeléshez ésszerűen igénybe vehető beszerzési költségeket. Ajánlattevőnek a korábbi évekre rendelkezésére áll ez az adatbázis, így felhasználásában gyakorlatunk van, az értékeléshez mindössze a frissítést kell megoldani.

VI. Projektos, a projektmegvalósítás helyszínét is tartalmazó EMIR adatbázis

Hivatkozások

- Andersen, Arthur (2000): Ex-post ESF Objective 2 Evaluation. Préfecture de Région Bretagne, France.
- Barr, John P. (1999): Growth-pole strategies in Regional Economic Planning: A retrospective view. In: Urban Studies Vol. 36 No. 7, pp. 1195–1215
- Barta Györgyi (2000): A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Basile, Roberto (2007): Productivity Polarization Across Regions in Europe. Paper presented at the Joint Congress of the European Regional Science Association (47th Congress) and ASRDLF (Association de Science Régionale de Langue Française, 44th Congress) PARIS, August 29th – September 2nd, 2007.
- Baslé, Maurice (2006): Strengths and Weaknesses of European Union Policy Evaluation Methods: Ex-post Evaluation of Objective 2, 1994–99. Regional Studies, Vol. 40.2, pp. 225–235.
- Baumont, Catherine – Ertur, Cem – Le Gallo, Julie (2002): The European Regional Convergence Process, 1980–1995: Do Spatial Regimes and Spatial Dependence Matter? EconWPA Series Econometrics No. 0207002. Letölthető: <http://129.3.20.41/eps/em/papers/0207/0207002.pdf>
- Bondonio, Daniele - Greenbaum, Robert T. (2003): A comparative evaluation of spacially targeted economic revitalization programs in the European Union and the United States. ICER Working Papers 03-2003, ICER - International Centre for Economic Research. p. 33.
- Brauninger, Michael – Niebuhr, Annkatrin (2005): Agglomeration, Spatial Interaction and Convergence in the EU. HWWA DISCUSSION PAPER 322
- Bruszt László – Vedres Balázs (2010): Local developmental agency from without. http://www.personal.ceu.hu/staff/Balazs_Vedres/papers/bruszt.vedres.developmental.agency.pdf
- CSES (2003): Ex-Post Evaluation of 1994–99 Objective 2 Programmes. Synthesis of General Assesments, Centre of Strategy and Evaluation Services. Letölthető: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/synth_objective2_94_99_en.pdf
- Csité András – Németh Nándor (2008): A születéskor várható élettartam kistérségi egyenlőtlenségei az ezredforduló Magyarországon. Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás. Vol. 2, No. 2, pp. 257–289.
- Csité András – Szepesi Balázs (2008): Az 1. Nemzeti Fejlesztési Terv hatása 10 kistérség fejlődésére. Kutatázis zárójelentés. HBF Hungaricum Kft.
- Dall’erba, Sandy (2003): European Regional Development Policies: History and Current Issues. Letölthető: <http://www.ips.uiuc.edu/eu/dallerba2.pdf>
- Dowall, David E. (1996) An Overview of Private-Sector Financing of Urban Infrastructure Services: A Developing Countries Perspective. Public Works Management & Policy. Volume. 1. Issue Nr. 1. pp. 76-87.
- Enyedi György (2004): Regionális folyamatok a posztoszocialista Magyarországon. Magyar Tudomány, 9. pp. 935–943.
- Faluvégi Albert (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. Területi Statisztika 3. (40.) évf. 4. szám, pp. 319–346.
- Fazekas Károly (2000): A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon. Magyar Tudomány, 45. (108.) évf. 7. sz. pp. 823–840.
- Feldkircher, Martin (2006): Regional Convergence within the EU-25: A Spatial Econometric Analysis. Österreichische Nationalbank Workshops No. 9, pp. 101–119
- Fischer, Manfred M. – Stirböck, Claudia (2004) Regional Income Convergence in the Enlarged Europe, 1995–2000: A Spatial Econometric Perspective. ZEW Discussion Paper No. 04–42
- Fratesi, Ugo (2005): Regional Policy from a Supra-Regional Perspective No 245, Working Papers from Università Politecnica delle Marche (I), Dipartimento di Economia. Letölthető: <http://dea.univpm.it/quaderni/pdf/245.pdf>
- Gardiner, Ben – Martin, Ron – Tyler, Peter (2004): Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. European Regional Science Association Series ERSA conference papers No. ersa04p333. Letölthető: <ftp://wueconb.wustl.edu/econ-wp/test/papers/9912/9912125.pdf>
- Geppert, Kurt – Gornig, Martin – Stephan, Andreas (2003): Productivity Differences in the European Union: National, Regional and Spatial Effects. Discussion Papers of DIW Berlin No. 383. Letölthető: <http://www.diw.de/deutsch/produkte/publikationen/diskussionspapiere/docs/papers/dp383.pdf>
- Geppert, Kurt – Happich, Michael – Stephan, Andreas (2005): Regional Disparities in the European Union: Convergence and Agglomeration. Discussion Papers of DIW Berlin No. 525. Letölthető: <http://www.diw.de/deutsch/produkte/publikationen/diskussionspapiere/docs/papers/dp525.pdf>
- Gezici, Ferhan – Hewings, Geoffrey J.D. (2004): Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey In: RURDS Vol. 16, No. 2 (July), pp. 113-132.

- Horváth Gyula (2006): Regionális versenyképesség Európában. In: Horváth Gy. szerk. Régiók és települések versenyképessége. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 84–105.
- Keller Judit (2008): Patterns and dynamics of European sub-national developmental governance: institutional transformations in Hungarian micro-regional associations 1990-2006. PhD dissertation European University Institute Social and Political Science Department.
- Kengyel Ákos (2008): Kohézió és finanszírozás. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kertész Krisztián (2004): A nemzeti és a regionális felzárkózás váltómozgása az EU-országokban és Magyarországon. In: *Külgazdaság XLVIII. Évf. (február)*, pp. 65-76.
- Kiss János Péter (2007): A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon. Doktori értekezés
- Kovács Imre – Eva Kucerova (2006): The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, Vol. 46 No. 1, pp. 3–21
- Krugman, Paul (1991): Increasing Returns and Economic Geography. In: *Journal of Political Economy* Vol. 99, pp. 483–499
- Krugman, Paul (1998): The Role of Geography in Development. Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20–21, 1998.
- Kukely György (2008): A gazdaságfejlesztési célú állami és európai uniós támogatások szerepe az ipari térszerkezet formálásában. *Területi Statisztika*, 11. (48.) évf. 2. szám, pp. 111–135.
- Le Gallo, Julie – Dall’erba, Sandy (2005): Spatial econometric analysis of the evolution of the European regional convergence process, 1980–1999. *EconWPA Series Urban/Regional* No. 0311001. Letölthető: <http://129.3.20.41/eps/urb/papers/0311/0311001.pdf>
- Lobatch, Andrei I. (2004): EU membership and growing regional disparities: Poland’s strategy options to optimise structural transfers from the Union. The 12th NISPAcee Annual Conference “Central and Eastern European Countries Inside and Outside the European Union: Avoiding a new divide” Vilnius, Lithuania, May 13 – 15, 2004. Letölthető: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN018524.pdf>, p. 10
- Lőcsei Hajnalka (2010): A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire. In: Fazekas Károly – Molnár György (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2010*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet és Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.
- Lőcsei Hajnalka (2010): Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990–2008. Doktori értekezés, ELTE Regionális Tudományi Tanszék.
- Marelli, Enrico (2007): Specialisation and Convergence of European Regions. In: *The European Journal of Comparative Economics* Vol. 4, n. 2, pp. 149-178
- Martin, Philip (1999): Are European Regional Policies Delivering? *European Investment Bank Papers*, 4(2). Letölthető: <http://www.eib.org/Attachments/efs/eibpapers/y99n2v4/y99n2a01.pdf>
- Martin, Philip (2000): The Role of Policy in the Process of Regional Convergence. CERAS-ENPC Paris and CEPR. January 2000. Prepared for the Conference on “Regional Development Policy and Convergence in the EU” *European Investment Bank Forthcoming EIB Papers* Letölthető: <http://www.bei.org/cms/htm/en/eib.org/attachments/efs/eibpapers/y00n2v5/y00n2a04.pdf>
- Matkowski, Zbigniew – Próchniak, Mariusz (2004): Real Economic Convergence in the EU Accession Countries. In: *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies* Vol. 1 No. 3, pp. 5-38. Letölthető: <http://www.usc.es/economet/reviews/ijaeqs131.pdf>
- Mays, Gediminas (2007): Cohesion and Competitiveness of Regions in Lithuania. *Regional Studies Association International Conference: Regions In Focus? 2–5th April 2007*. Letölthető: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/lisbon07/papers/Mays.pdf>
- Meyer, Dietmar – Lackenbauer, Jörg (2005): EU Cohesion Policy and the Equity-Efficiency Trade-Off: Adding Dynamics to Martin’s Model. *Andrássy Working Paper Series* No. XIII, ill. Dietmar Meyer- Jörg Lackenbauer (2007): Transfer-induced regional cycles: theory, empirics, and policy. *Joint Congress of the European Regional Science Association (47th Congress) and ASRDLF (Association de Science Régionale de Langue Française, 44th Congress) PARIS - August 29th - September 2nd, 2007*. <http://sadapt.inapg.inra.fr/ersa2007/papers/144.pdf>
- Morgan, Kevin (1997): The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal. In: *Regional Studies* Vol. 31 No. 5, pp. 491-503
- Nagy Gábor (2007): Divergencia vagy konvergencia – az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel. In: *Tér és társadalom* Vol. 21, No. 1, pp. 35–51
- Nemes Nagy József (1998): Az ország térszerkezete, területi folyamatok. In: *Területfejlesztés Magyarországon*. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Budapest, pp.15-26.
- Nemes Nagy József szerk. (2005): *Regionális elemzési módszerek*. (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.) ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Bp.
- Németh Nándor – Kiss János Péter (2007): Megyéink és kistérségeink belső jövedelmi tagoltsága. *Területi Statisztika*. 1. pp. 20–45.
- Németh Nándor (2009): Fejlődési tengelyek az új térszerkezetben. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 15. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, pp. 62–98.
- NFGM Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság (2009): *Egységes szerkezetbe foglalt területi kohéziós útmutató*. NFGM Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság, Budapest. Letölthető: <http://www.nfu.hu/doc>. Letöltés ideje: 2011. május.
- Ottaviano, Gianmarco I.P. – Thisse, Jacques-François (2003): Agglomeration and Economic Geography. *CEPR Discussion Paper* No. 3838.
- Paas, Tiit – Schlitte, Friso (2006): Regional Income Inequality and Convergence Processes in the EU-25. *HWWA Discussion Paper* No. 355

- Perroux, François (1988): The pole of development's new place in a general theory of economic activity, In: Higgins, B. and Savoie, D. (eds): Regional Economic Development: Essays in Honour of Francois Perroux, pp. 48-76. Boston: Unwin Hyman
- Porter, Michael E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. Basingstoke: Macmillan
- Puga, Diego (1998): The rise and fall of regional inequalities. CEP, London School of Economic. Centre for Economic Performance. Discussion Paper No. 314, November 1996. Revised, January 1998
- Ramajo, Julián –Márquez, Miguel A. – Hewings, Geoffrey J.D. – Salinas, María (2008): Spatial heterogeneity and interregional spillovers in the European Union: Do cohesion policies encourage convergence across regions? European Economic Review, Vol. 52, pp. 551 – 557.
- Rodríguez-Pose, Andres – Fratesi, Ugo (2002): Unbalanced development strategies and the lack of regional convergence in the EU. Paper presented to the 2002 ERSA congress Dortmund (Germany) August 27th – 31st 2002. Letölthető: <http://econpapers.repec.org/paper/wiwwiwsa/ersa02p415.htm>
- Rodríguez-Pose, Andres – Fratesi, Ugo (2003): Regional economic cycles and the emergence of sheltered economies in the periphery of the EU. Paper submitted to the ERSA 2003 Congress. Letölthető: <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/189.pdf>
- Sala-i-Martin, Xavier X. (1996): Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence. In: European Economic Review Vol. 40, pp. 1325–1352.
- Szabó Pál (2006): Régió és térszerkezet az Európai Unióban. PhD értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Földrajzi Tanszék Budapest, 2006.
- Szabó Pál (2009): A gazdasági fejlettség tényezőinek regionális különbségei az Európai Unióban. Jelenkori és Társadalmi és Gazdasági Folyamatok IV. évf. 3–4. sz. pp. 175–179.
- Szepesi Balázs (1999): The New Economic Geography and Its Implications for Regional Economic Policy. MA Thesis. Central European University
- The Network of Networks on Impact Evaluation, Frans Leeuw, and Jos Vaessen (2009): Impact Evaluations and Development – Nonie Guidance on Impact Evaluation. (http://siteresources.worldbank.org/EXTOED/Resources/nonie_guidance.pdf)
- Ward, Terry – Wolleb, Enrico (2010): Ex-post Evaluation of Cohesion Policy Programmes 2000–2006 financed by the European Regional Development Fund in Objective 1 and 2 Regions. Applica – ISMERI Europa – The Vienna Institute for International Economic Studies.
Letölthető: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/synthesis_eval2000_2006.pdf
- Wilder, Margaret – Rubin, Barry (1996). Rhetoric Versus Reality: A Review of Studies of State Enterprise Zone Programs. Journal of the American Planning Association 42(4): 473-491.
- Wolf Jr., Charles (1979): A theory of nonmarket failure: framework for implementation analysis. In: Journal of Law and Economics Vol. 22, No. 1 (Apr., 1979), pp. 107-139
- Young, Andrew – Higgins, Matthew – Levy, Daniel (2007): Sigma Convergence versus Beta Convergence: Evidence from U.S. County-Level Data. Letölthető: http://www.economics.emory.edu/Working_Papers/wp/higgins_03_16_paper.pdf

További releváns DG Regio értékelések:

- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/evaluations/poland/1006_kujawskopomorskie_irop_en.htm
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/innovative_projects_fin.pdf
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/empleffect06.pdf
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/expost2006/wp9_en.htm
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/wp9_spain.pdf
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/wp9_executive_summary_en.pdf
- http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf
- http://ec.europa.eu/regional_policy/what/europe2020/index_hu.cfm
- http://ec.europa.eu/regional_policy/what/cohesion/index_hu.cfm
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/wp1_regional_analysis.pdf

Projektterv

Az alábbi táblázatban az elkészülő outputok mentén bemutatjuk, hogy egyes mintafeladat-fázisok elvégzésére előzetesen hány szakértői napot alokálunk, s milyen határidők betartását tartjuk reálisnak. A feladatok elvégzésének tervezett szakértői napszáma: 120 nap. A munkanap-ráfordítások megadásakor figyelembe vettük az egyes módszertani és tematikus LOT-ok közti együttműködésre és feladatmegosztásra vonatkozó ajánlatkérői elvárásokat (lásd 2011. november 11-i Kiegészítő tájékoztató 45. kérdéseit és válaszait.). Az ajánlatunkhoz tett nettó szakértői napdíjnál azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a konkrét feladatok vezető szakértő – szakértő – junior szakértői arányai megfelelnek a szakmai ajánlatban kidolgozandó mintafeladatok átlagának.

Munkafázis	Output	Határidő a szerződés-kötéstől számítva (nap)	Munkanap-ráfordítás			
			Vezető	Szakértő	Junior	Összesen
1. mintafeladat						
Előkutatás 1. Dokumentum- és metaelemzés	Indítójelentés: előzetes hipotézisek, értékelhetőségi vizsgálat, kvalitatív kutatási terv	+20	1	1	10	12
Előkutatás 2. A területi adatbázisok rendelkezésre állásának és elemezhetőségének vizsgálata		+25	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Előkutatás 3. Kvalitatív kutatási terv készítése		+25	LOT2 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Előkészítés 1a. Elemzési terv összeállítása, módszertan kiválasztása, adatszükségletek meghatározása (megrendelői – LOT8.1 - oldalról)	Előkészített modellkeret, elemzési terv, adatbázis, fókuszfeljegyzés	+40	4	4	0	8
Előkészítés 1b. Részletes elemzési terv összeállítása, módszertan kiválasztása, adatszükségletek meghatározása		+50	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Előkészítés 1c. Hipotézisek szakértői fókuszcsoporton való megvitatása, kiegészítése		+55	LOT2 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Előkészítés 2. Adatbázis-összeállítás: az elemzéshez szükséges adatbázis tervének elkészítése, az adatbázis tényleges összeállítása, tisztítása, elemzésre való előkészítése		+80	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Elemzés 1a: A mérés elvégzése, alternatív modellek futtatása robusztussági vizsgálat céljából	Számítási outputok; esettanulmányok, fókuszfeljegyzés	+100				
Elemzés 1b: Fókuszcsoportos interjúk az eredmények verifikálásához		+110	LOT2 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Elemzés 1c: Elemzési eredmények dokumentálása, átadása és megvitatása a két LOT között (erőforrások csak LOT8.1-re becsülve)		+120	1	1	0	2
Elemzés 1d Kiegészítő futtatások elvégzése, dokumentálása és átadása		+130	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Elemzés 2. Települési/kistérségi esettanulmány készítése (3 darab)		+160	LOT2 feladata, kapacitást itt nem tervezünk			
Értékelési jelentés elkészítése		+190	12	12	10	34
1. mintafeladat összesen			18	18	20	56
2. mintafeladat						
Előkutatás 1. Dokumentum- és metaelemzés	Indítójelentés: előzetes hipotézisek, értékelhetőségi vizsgálat, kvalitatív kutatási terv	+25	2	2	12	16
Előkutatás 2. A területi adatbázis rendelkezésre állásának és elemezhetőségének vizsgálata		+25	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Előkutatás 3. Kvalitatív kutatási terv készítése		+20	LOT2 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Előkészítés 1a. Elemzési terv összeállítása, módszertan kiválasztása, adatszükségletek meghatározása (megrendelői – LOT8.2 - oldalról)	Előkészített modellkeret, elemzési terv, adatbázis, Kvalitatív kutatási terv	+40	4	4	0	8
Előkészítés 1b. Adatelemzési terv összeállítása, módszertan kiválasztása, adatszükségletek meghatározása		+50	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			

Előkészítés 2. Adatbázis-összeállítás: az elemzéshez szükséges adatbázis tervének elkészítése, az adatbázis tényleges összeállítása, tisztítása, elemzésre való előkészítése		+80	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Elemzés 1a: A mérés elvégzése	Számítási outputok	+100				
Elemzés 1b Elemzési eredmények dokumentálása, átadása és megvitatása a két LOT között (erőforrások csak LOT8.1-re becsülve)		+120	1	1	0	2
Elemzés 1c Kiegészítő futtatások elvégzése, dokumentálása és átadása		+130	LOT1 feladata, kapacitást nem tervezünk			
Elemzés 2a: 11 Esettanulmány elkészítése	Kvalitatív kutatási jelentés	+80	LOT2 feladata, kapacitást itt nem tervezünk			
Elemzés 2b: 12 interjú elkészítése		+80				
Elemzés 2c: 2 fókuszcsoporthoz elkészítése		+90				
Elemzés 2d. Kvalitatív kutatás jelentésének elkészítése		+120				
Elemzés 2e Kvalitatív kutatási eredmények megvitatása a két LOT között (erőforrások csak LOT8.1-re becsülve)		+130	1	1	0	2
Értékelési jelentés elkészítése		+150	12	12	12	36
2. mintafeladat összesen			20	20	24	64
MINDÖSSZESEN			38	38	44	120

Az értékeléseken belül 4 szakértőtípust definiáltunk: *vezető szakértő (VSZ)*, aki az értékelések egészére rálátással bír és az egyes munkafázisok elvégzését irányítja; *szakértő (SZ)*, aki az egyes munkafázisok elvégzésében közreműködik; *junior értékelő (JÉ)*, aki az egyes részfeladatok elvégzésében a szakértők munkáját segíti. Az értékelések sikeres elvégzésében *külföldi minőségbiztosító szakértő* vesz részt (*MB*), akinek napjait a szakértők között terveztük be a projekttervbe. Szakértőink részletes önéletrajzát – a megadott formátumban – mellékeljük ajánlati csomagunkhoz.

Szakértő	Típus
Balás Gábor	VSZ
Bognár Fruzsina	JÉ
Borbás Gabriella	SZ
Bubla Zoltán	SZ
Csíte András	VSZ
Csurgó Bernadett	SZ
Damjan Kavas	MB
Domokos Vera	SZ
Geambasu Réka	SZ
Herczeg Bálint	SZ
Horváth Áron	SZ
Jakobi Ákos	SZ
Kabai Gergely	JÉ
Kanizsai Roland	SZ
Kiss Gábor	JÉ

Kovács Ernő	SZ
Kullmann Ádám	VSZ
Lócsei Hajnalka	SZ
Luksander Alexandra	JÉ
Magyar Donát	SZ
Major Klára	SZ
Megyesi Boldizsár	SZ
Mike Károly	SZ
Németh Nándor	VSZ
Radnai Rita	JÉ
Szabó Pál	SZ
Szabó-Morvai Ágnes	SZ
Szalkai Gábor	SZ
Tétényi Tamás	VSZ

Projektmenedzsment

Projektvezetés és együttműködés a módszertani LOT-ok szakértőivel

Az értékelés módszertani feladatainak elvégzését a megajánlott vezető szakértők közül – megbízóval történt egyeztetés alapján – a kiválasztásra kerülő **vezető értékelő** irányítja. Munkáját, a projektdokumentációs feladatokat végző **értékelési projektmenedzser** segíti. A vezető értékelő feladata a megbízóval való egyeztetés, az Értékelés Irányító Bizottságban (ÉIB) az értékelő csapat képviselője, a projekt szakmai munkájának irányítása és a módszertani feladatokat végző másik LOT szakértői csapatának vezetésével való együttműködés. Ez utóbbi azért különösen fontos feladat, mert a kialakított értékelési rendszer működésének egyik legnagyobb **kockázata a tematikus (3-8) és a módszertani 1-2. lot szakértői közötti esetleges nem megfelelő együttműködés**²⁹. Ennek két különösen fontos pontja van: (1) a tematikus LOT által definiált feladat nem egyértelmű vagy nem azonos értelmű a módszertani LOT szakértői számára, (2) az 1.-2. LOT szakértői nem megfelelő minőségben (és időben) szállítják az outputot. A kockázat kezelésére az alábbi folyamat szigorú betartását javasoljuk:

Feladat definiálása (elő kutatás):

- Az értékelés előkutatási³⁰ szakaszában, az Értékelésindító Jelentés első változatában a 8. LOT feladattervet („megrendelés”) készíti a módszertani LOT-ok számára. A feladatterv definiálja az átadandó outputot (szükség esetén sablonokat határoz meg) és a határidőket.
- Az ÉIB előtt a két (esetenként három) LOT szakértői egyeztetnek a feladattervről, megállapodnak a tartalmában.
- A feladatterv mint „megrendelés” alapján az 1-2. LOT szakértői részletes elemzési és kvalitatív kutatási tervet dolgoznak ki.
- Az ÉIB megvitatja és a Megrendelő jóváhagyja az Értékelésindító Jelentést, benne az 1-2. LOT-ok által készített részletes elemzési és kutatási tervvel, vitás kérdésekben a Megrendelő hoz döntést az érintettek javaslatai alapján.

Feladatközi mérföldköveknél a köztes eredmények megvitatása, problémák feltárása, megegyezés a korrekciókról/pótmunkákról:

- Köztes egyeztetések mérföldkövei, különösen a következők:
 - LOT2 feladatainál az adatfelvétel lezárásakor, de még a jelentések elkészítése előtt
 - LOT1 feladatainál az adatbázis-építés lezárásakor, illetve az adatelemzés első outputjainak elkészültekor, a kiegészítő elemzési igények feltárására
- Ezeknél a mérföldköveknél a 8. LOT és az érintett módszertani LOT (bizonyos esetekben mindhárom) LOT szakértői – ÉIB keretében – közösen áttekintik a projekt előrehaladását, a felmerülő problémákat, amelyek megoldásáról közösen döntenek vagy a vélemény eltérések feltárásával a Megrendelő döntését kérik.

Output átvétele:

- A módszertani LOT-ok outputjainak (jelentés) elkészülte után a 8. LOT áttekinti a jelentést és nyilatkozik az átvételről.
- A 8. LOT kisebb horderejű minőségi/mennyiségi kifogások esetén kiegészítő munkát kérhet az 1. illetve a 2. LOT-tól.
- Amennyiben a módszertani LOT nem ért egyet vagy amennyiben a 8. LOT nagyobb horderejű minőségi/mennyiségi kifogással él, akkor Megrendelő döntését kérik a kifogások teljesítéséről.

Értékelési jelentés véleményezése:

- Annak érdekében, hogy az Értékelési jelentésben és a javaslatok megfogalmazása során biztosítva legyen a megalapozottság (evidence based), a módszertani LOT-ok szakértőinek részvételét az értékelés utolsó szakaszában kívánatosnak tartjuk.

Projektmenedzsment szervezet, koordináció, összeférhetetlenség

A megbízóval és az értékelésben résztvevő másik, tematikus szakértő-csappal való strukturált egyeztetésre **Értékelés Irányító Bizottság** (ÉIB) felállítását javasoljuk. Javaslat a minimálisan szükséges számú ÉIB ülésre:

- Projektindító ÉIB – a projekt indításakor, amikor megfogalmazásra kerülnek megbízó elvárásai
- Az értékelésindító jelentést (projektalapító dokumentum) megvitató ÉIB, benne a módszertani LOT-ok által készített kutatási tervekkel
- Az értékelés előkészítő szakaszának eredményeit megvitató ÉIB
- Az értékelés elemzési szakaszának eredményeit megvitató ÉIB
- Záró ÉIB

Javaslat résztvevőkre az értékelésben érintett LOT-ok részéről: a vezető értékelők és ha a téma szükségessé teszi, akkor a vezető szakértők közül 1-2 fő, valamint a Megrendelő oldaláról **az NFÜ által kijelölt belső projektfelelős**. A projekt végrehajtása során a vezető értékelő mellett a projektben résztvevő szakértők keresztbe minőség biztosítják egymás munkáját. Az egyes projektfázisok végén a projekt egészének minőségbiztosításával megbízott szakértő ellenőrzi a projektvégrehajtás megfelelőségét. Széleskörű szakértői bázisunknak köszönhetően a vezető értékelő kiválasztásánál úgy járunk el, hogy **összeférhetetlenség ne merüljön fel**. Amennyiben a projekt végrehajtása során az összeférhetetlenség esélye valamely résztvevő szakértő esetében felmerülne, ezt azonnal bejelentjük Megbízónak és biztosítjuk, hogy az összeférhetetlenségben érintett szakértő a vonatkozó feladatrészek elvégzésében nem működhet közre. Amennyiben a projekt egészének sikeres megvalósítását veszélyeztetné az összeférhetetlenségi helyzet, úgy az érintett szakértő a továbbiakban nem vesz részt a végrehajtásban. A megajánlott szakértők széles köre biztosítja, hogy ilyen esetben legyen megfelelő szakember, aki a feladatok elvégzését átveszi.

²⁹ Lásd 2011. november 11-i Kiegészítő tájékoztatás 18 kérdés-válaszát.

³⁰ Megfontolásra javasoljuk, hogy az Értékelésindító Jelentés elkészítésébe a módszertani LOT vezető értékelője kerüljön bevonásra.